

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Miroslav Kešner

Císařská ikonografie za tetrarchie

Imperial Iconography in the Age of Tetrarchy

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. PhDr. Ivě Ondřejové, CSc. za její pomoc při psaní této práce, Mgr. Davidu Lužickému, Ph.D. za poskytnutí několika důležitých studijních materiálů a ostatním vyučujícím na Ústavu pro klasickou archeologii za jejich cenné rady. Dále bych také rád poděkoval své rodině a především své manželce Miluše za podporu při studiu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Ústí nad Labem, 30. 6. 2016

.....
Miroslav Kešner

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá vyobrazením římských císařů na jejich sochách a mincích. Snaží se o vysvětlení propojení římského císařského portrétu na změnu politické situace a jeho využití v rámci vládní propagandy. Časově zahrnuje období od Diocletianova nástupu k moci roku 284 n. l. po rozpad tetrarchického systému za Licinia a Constantina roku 313 n. l. Práce také obsahuje historické události dané doby.

KLÍČOVÁ SLOVA:

římské císařství, tetrarchie, Diocletianus, portrét, římské mince, římské sochařství

ABSTRACT

This thesis deals with portraits of roman emperors on their statues and coins. The thesis tries to explain the connection between imperial portraiture and change of political system along with application of this portraiture to imperial propaganda. It focuses on the time period since Diocletian's accession in AD 284 to the fall of the tetrarchic system during the reign of Licinius and Constantinus in AD 313. The thesis also contains historical data of this era.

KEYWORDS:

Roman empire, tetrarchy, Diocletianus, portrait, Roman coins, Roman sculpture

OBSAH

PŘEDMLUVA	9
1. ÚVOD.....	11
2. HISTORICKÉ UDÁLOSTI	15
2.1 Od Diocla k Diocletianovi (284 – 293).....	15
2.2 První tetrarchie (293 – 305)	18
2.3 Druhá tetrarchie (305 – 308).....	25
2.4 Třetí tetrarchie (308 – 313)	26
3. PROSTŘEDKY CÍSAŘSKÉHO PORTRÉTU	28
3.1 Nové pojetí císařského majestátu.....	29
3.2 Božská podstata císaře	30
3.3 Idea svornosti císařského kolegia.....	31
3.4 Vzájemná podobnost císařů	33
4. PORTRÉT V SOCHAŘSTVÍ	36
4.1 Sousoší tetrarchů	38
4.1.1 Benátská porfyrová skupina	38
4.1.2 Vatikánská porfyrová skupina	42
4.2 Samostatné portréty.....	44
4.2.1 Busta z Athribis	44
4.2.2 Hlava z Romuliany	46
4.2.3 Diocletianus z Nicomedie.....	47
4.2.4 Constantius Chlorus z Kodaně a Berlína.....	48
4.2.5 Tři mramorové hlavy císaře Maxentia	49
4.2.6 Anonymní portrét z Alby Fucens	50
5. IKONOGRAFIE NA MINCÍCH	51
5.1 Mincovní nominály	52
5.2 Západní a východní styl	53

5.3 Lící strana.....	54
5.3.1 <i>Gaius Valerius Diocletianus Jovius</i>	55
5.3.2 <i>Marcus Aurelius Maximianus Herculus</i>	56
5.3.3 <i>Flavius Constantius Chlorus</i>	57
5.3.4 <i>Galerius Valerius Maximianus</i>	58
5.3.5 <i>Flavius Severus a Maximinus Daia</i>	59
5.3.6 <i>Constantinus a Licinius</i>	60
5.3.7 <i>Maxentius</i>	61
5.4 Rubová strana.....	62
5.4.1 <i>Zlaté mince</i>	62
5.4.2 <i>Stříbrné mince</i>	63
5.4.3 <i>Bronzové mince</i>	64
5.4.4 <i>Mincovní značky</i>	65
6. ZÁVĚR.....	67
ANTICKÉ PRAMENY	70
LITERATURA.....	71
ZDROJE OBRÁZKŮ	73

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Obecné:

AE = aes = měděný (označení měděných, bronzových nebo mosazných mincí)

AR = argenteus = stříbrný (označení stříbrných mincí)

AV = aureus = zlatý (označení zlatých mincí)

Numismatické katalogy:

RIC = Roman imperial coinage (za zkratkou číslo katalogu a číslo položky)

RSC = Roman silver coins (za zkratkou číslo katalogu a číslo položky)

Aukční katalogy:

CNG = Classical Numismatic Group

DBPN = Dr. Busso Peus Nachfolger

FSC = Freeman & Sear Catalogue

GHN = Gerhard Hirsch Nachfolger

GM = Gorny & Mosch (Giessener Münzhandlung)

GWLB = The George W. La Borde Collection of Roman Aurei

JEFN = Jean Elsen & ses Fils Numismatists

NAC = Numismatica Ars Classica

NN = Numismatik Naumann

Rauch = Auktionshaus H. D. Rauch

RM = Roma Numismatics

Muzea a organizace:

ANS = American Numismatic Society, New York

BM = The British Museum, Londýn

LSA = Last Statues of Antiquity Database, University of Oxford

MET = The Metropolitan Museum of Art, New York

SMB = Staatliche Museen zu Berlin, Berlín

PŘEDMLUVA

Vyobrazení císařů v období tetrarchie se dá rekonstruovat a interpretovat nejen na základě dochovaných soch a mincí, ale také antických pramenů, které nám zprostředkovávají tehdejší historické události. Bez těchto historických zpráv bychom jen těžko pochopili některé způsoby zobrazení, jelikož u nich dochází ke značné stylizaci. A právě tato stylizace, kterou bychom nebyli schopni pochopit bez znalosti historie, vychází z politických a náboženských změn, kterými procházel pozdní římský svět. Z toho důvodu práce obsahuje historickou část, opírající se o některé antické autory i moderní historiky. Z moderních historiků jsou zde důležití hlavně Simon Corcoran, David Potter, Bill Leadbetter a Jill Harries, kteří se léta zabývají pozdní antikou. Pokud jde o samotný vzhled a povahu císařů, tak se musí k antickým pramenům přistupovat již velmi opatrně a spíše pouze doplňkově k dochovanému materiálu. Císaři jsou totiž na jedné straně pohanskými autory přehnaně oslavováni a na straně druhé křesťanskými velmi zaujatě očerňováni. Proto se po historické části práce objevují odkazy na antické prameny velmi sporadicky. Pro skulpturu a portrétování obecně se ukázali jako stěžejní Diana Kleiner a Hans P. L'Orange. Důležitá byla také Marina Prusac, která svou prací poskytla úplně jiný pohled na portréty tetrarchů a byla tak protiváhou H. P. L'Orange a jeho až přehnanou snahou o přesnou identifikaci portrétovaného císaře. Pro mincovnictví tetrarchů byly využity především studie Klause Günthera a monografie Karla Kurze. Jako velmi přínosná se také ukázala dizertační práce Davida Lužického. Pro určování mincí byly využity dva katalogy Roman Imperial Coinage svazky V.2, VI, VII, a Roman Silver Coins číslo V.

V této práci se objevují latinské termíny, které jsou pro přehlednost označeny kurzívou a v poznámce pod čarou jsou vysvětleny. U jmen císařů se používá kvůli jednotnosti jejich latinská forma a nikoli počestěná. Výjimku tvoří pouze přepis písmene I na J na začátku slova a přepis latinského V na U. V názvech děl, kde se uvádí jméno císaře, zůstává ta varianta, kterou si zvolil sám autor. Při skloňování se však používají česká pravidla. Pro obecné císařské tituly Caesar a Augustus neexistuje v české literatuře jednotnost pro psaní s malým nebo velkým počátečním písmenem. Zde bylo zvoleno velké počáteční písmeno. Pojmenování

měst, pokud se dotýkají historických událostí, jsou ponechány v původních římských názvech. V poznámce pod čarou pak bývá uvedeno, o které současné město se jedná. Katalogy nejsou v práci citovány jako běžná literatura, ale odkazuje se na ně zkratkou a číslem, tak jak je v numismatice běžné. Jako zdroje mincovních obrázků se uvádějí jednotlivé aukční katalogy, ale v seznamu zdrojů pouze mincovní archivy a databáze, ve kterých je na katalogy odkazováno.

Předkládaná práce si klade za cíl ukázat, jaké prostředky vedly ke způsobu zobrazování císařů v období tetrarchie a jaký vliv mělo na tyto prostředky nové vládní zřízení. Také se bude snažit vysvětlit rozdíly v přístupu k portrétům císařů ve východní a západní části impéria, pokusí se najít individuální rozdíly v těchto portrétech, a zjistit zda je podle nich možné císaře identifikovat či nikoliv. K tomuto účelu bylo vybráno několik soch, které jsou zde považovány za klíčové. Mince byly naopak vybírány cíleně pro každého panovníka tak, aby vyhovovaly pro popis jeho charakteristických rysů nebo pro vyobrazení různých motivů v rámci vládní propagandy.

1. ÚVOD

Během 3. století se římská říše postupně rozpadla na několik částí, měna byla úplně znehodnocena, docházelo k neustálým uzurpacím a císaři byli i jen po několika málo letech násilně odstraňováni. Po smrti císaře Galliena roku 268 se situace začala obracet k lepšímu. Noví císaři říši postupně stabilizovali a svými vojenskými zásahy jí zajistili další životaschopnost. K násilnému odstraňování císařů sice docházelo dál, ale tito panovníci byli silnějšími osobnostmi, které dokázali svůj krátký čas na trůně účinně využít ke stabilizaci vnitřních poměrů a k odražení vnějších nepřátel. Císař Claudius Gothicus (268–270) porazil u města Naissu¹ ohromnou armádu Gótů,² císař Aurelianus (270–275) opět sjednotil říši,³ císař Probus (276–282) úspěšně bojoval proti Frankům, Burgundům a Vandalům⁴ a císař Carus (282–283) úspěšně válčil s Peršany.⁵ Tito císaři tak připravili cestu k nástupu ještě výraznější osobnosti, než byli oni sami. Tou byl velitel elitní jednotky císařského štábu, zvané *protectores domestici*⁶, Diocles.

Diocles byl v roce 284 vojskem zvolán císařem⁷ a přijal nové jméno Gaius Valerius Diocletianus. Po upevnění svého postavení a přibrání k vládě svého přítele Maximiana⁸ se rozhodl, že tak velkou říši nemohou spravovat pouze dva císaři a vytvořil nový systém vlády tzv. tetrarchii⁹. Učinil tak v roce 293 přibráním dalších dvou císařů. Ti však nezískali plné pravomoci jako předešlí dva císaři. Dohromady tvořili kolegium, kde byli dva starší císaři s plnými pravomocemi s tituly Augustů a jim podřízení dva mladší císaři s tituly Caesarů.¹⁰ Tím, že přibral další schopné muže, vojenské velitele, do správy říše, zamezil

¹ Dnešní Niš v Srbsku.

² Eutropius, IX, 11; Historia Augusta, *Claudius*, 8; Zosimos, I, 42, 43; BURIAN 1994, 129.

³ Eutropius, IX, 13.

⁴ Zosimos, I, 68.

⁵ Eutropius, IX, 18; Festus, 24; Historia Augusta, *Carus*, 8.1.

⁶ Jednalo se o zvláštní jednotku štábních důstojníků, kteří tvořili císařovu tělesnou stráž (HANNESTED 1988, 301; CORCORAN 2012, 294).

⁷ V Nikomédii v dnešním Turecku 20.11.284 (SCARRE 1995, 196; POTTER 2004, 280); 20.12.284 (CORCORAN 2012, 294); Není uvedeno místo, ale opět jiné datum 17.11.284 (HANNESTED 1988, 301).

⁸ Napřed ho v létě roku 285 jmenoval Caesarem a až 1.4.286 Augustem (POTTER 2004, 280–281; CORCORAN 2012, 296).

⁹ Vláda čtyř císařů.

¹⁰ K rozdělení hodností na Augusta a Caesara docházelo již dříve, ale vždy se jednalo o vládnoucího císaře a jeho nástupce bez rozhodovacích pravomocí.

z jejich strany možné uzurpaci vlády. Další výhodou tohoto uspořádání bylo, že Augustové měli po určité době odstoupit a uvolnit tak místo svým Caesarům. Ti by povýšili do hodnosti Augustů a zvolili by si nové Caesary. Také bylo zřejmě záměrem, aby nebyli členové císařského kolegia vybíráni z řad rodinných příslušníků, ale aby šlo o nejschopnější muže ve státě. To bylo možná důvodem, proč se nakonec začala tetrarchie rozpadat. I přes tento drobný nedostatek, to bylo zřízení, které zajistilo Diocletianovi dlouhých 21 let vlády,¹¹ což bylo po bouřlivém 3. století opravdu něco jedinečného.

Samotné časové určení tetrarchie je velmi obtížné. Zde je myslím důležité nahlížet na římskou tetrarchii jako na dějinné období a nikoli jen na dobu, kdy vládli pouze čtyři císaři. Obecně bývá toto období ohraničeno roky 284 a 312 nebo 313. S počátečním rokem 284 se dá jednoznačně souhlasit. Nemůžeme za počátek období označit až oficiální založení tetrarchie v roce 293,¹² ale je správné počítat ho už od nástupu jejího zakladatele k moci. V odborné literatuře bývá toto mezidobí občas označováno jako diarchie, tj. vláda Diocletiana s Maximianem. Pokud bychom toto připustili, mohli bychom klidně separovat i zhruba roční Diocletianovu samovládu od listopadu nebo prosince 284 do prosince 285 nebo dubna 286. Určit konec tetrarchie je ještě o něco složitější. Nejběžnější bývá datum 28. 10. 312, kdy došlo k bitvě Constantina a Maxentia u Mulvijského mostu.¹³ Tato bitva bývá označována za určitý historický mezník, který odděluje pohanský Řím od křesťanského, a tak je s oblibou dávána jako hranice mezi obdobím tetrarchie a konstantinovským obdobím. Ovšem musíme si uvědomit, že v této době Constantinus ještě žádným křesťanem nebyl.¹⁴ To nejlépe ilustrují jeho mince z této i pozdější doby, které nesou obrazy a nápisy Jova (IOVI CONSERVATORI), Génia římského lidu (GENIO POPVLI ROMANI), Marta (MARTI CONSERVATORI, (*obr. 1*)) nebo neporazitelného Slunce (SOLI

¹¹ JONES 1970, 82; HANNESTED 1988, 301.

¹² I zde nelze jednoznačně určit od kdy tetrarchii počítat, protože Caesarové nebyli jmenováni ve stejnou dobu – Constantius Chlorus 1.3.293 a Galerius Maximianus až 21.5.293 (POTTER 2004, 288; LUŽICKÝ 2015, 7). Někdy se udává shodné datum 1.3.293 (LEADBETTER 2009, 48; CORCORAN 2012, 298), což se jeví málo pravděpodobné. Stejně jako Maximianus byl mladším Augustem, tak Galerius byl mladším Caesarem, takže byl k vládě zřejmě přibrán o něco později než Constantius.

¹³ Anonymus, *Chvalořeč na císaře Konstantina*, 17.1; Aurel. Victor, *DC*, 40.23; Eutropius, *X*, 4; Zosimos, *II*, 16, 17; HARRIES 2012, 109.

¹⁴ Pokud kdy vůbec křesťanem byl. Jeho křesťanství mohlo být jen politickým tahem a nikoli skutečnou vírou. Po většinu svého života se jeví spíše jako tolerantní pohan.

INVICTO)¹⁵. Další datum, které se pro konec období tetrarchie hodí lépe, je porážka Maximina Daia Liciniem v bitvě u Hadrianopole¹⁶ 30. 4. 313.¹⁷ Maximinus Daia byl jasným představitelem tetrarchického systému a i jeho zobrazování na mincích odpovídá tetrarchickému portrétnímu stylu. Proto by nebylo dobré tento dobový úsek z tetrarchie vyjmout. V některé literatuře se ještě do období tetrarchie zahrnuje i doba po roce 313, kdy oba zbylí Augustové rozdělili říši na dvě sféry vlivu a ustanovili své ještě nedospělé syny Caesary.¹⁸ V tomto případě již o tetrarchii skutečně nejde. Nejen že Constantinus a Licinius nejsou svorní partneři, ale spíše rivalové,¹⁹ kteří jen čekají, až budou moci svého protivníka odstranit a stát se tak samovládcí, ale i jejich nedospělé syny nemůžeme v žádném případě považovat za kolegium císařů. Oba Augustové tu jen uplatnili starý systém dědičného nástupnictví a nikoli tetrarchický systém mladších spolucísařů. Licinius také dal popravit zbývající rodinné příslušníky bývalých tetrarchů, aby později nemohli vznést nároky na trůn.²⁰ Z těchto uvedených důvodů jsem jako období tetrarchie vymezil nástupem císaře Diocletiana k moci v roce 284 a porážkou Maximina Daia v roce 313.

**Obr. 1: AE follis císaře Constantina z roku 316 s vyobrazením boha Marta (zvětšeno 3:1);
 opis aversu: CONSTANTINVS P F AVG (Constantinus s věncem na hlavě);
 opis reversu: MARTI CONSERVATORI (stojící Mars se opírá o kopí a štít);
 mezi opisem a postavou Marta: T(emporum) F(elicitas);
 ATR: Augusta Treverorum; RIC VII 114; zdroj: NN 10, 717.**

¹⁵ Nápis na těchto mincích jsou dedikační a proto v dativu.

¹⁶ Dnešní Edirne v Turecku, na Evropské půdě poblíž hranice s Bulharskem.

¹⁷ POTTER 2004, 366; HARRIES 2012, 111.

¹⁸ MAREK – OLIVA – CHARVÁT 2008, 459; LENSKI 2012, 341.

¹⁹ Napětí mezi nimi přerostlo ve válku již v roce 316 (POTTER 2004, 377; LENSKI 2012, 341).

²⁰ Za oběť mu padli syn Galeria Candidianus, syn Severa Severianus, žena a dvě malé děti Maximina Daia, Diocletianova dcera Valeria a vdova po Diocletianovi Prisca (POTTER 2004, 368, CORCORAN 2012, 325, HARRIES 2012, 258).

Období tetrarchie nepřineslo římské říši jen stabilitu vnitřních poměrů a bezpečí vůči vnějším nepřítelům, ale i řadu reforem včetně té, která úplně změnila náhled na císařský majestát. Diocletianus od počátku vystupoval jako tvrdý vojenský císař, který se cítil být svrchovaným pánem a na ostatní obyvatele říše hleděl jako na své poddané. Již nebyl jen pouhý *princeps*²¹, ale byl vnímán jako *dominus et deus*²², tedy pán a bůh.²³ To se projevilo především v přijetí různých ceremonií k uctívání císařova důstojenství²⁴ nebo i přijetím božských přídomek k úředním jménům císaře. A právě tyto změny, společně s ustavením tetrarchie, se týkaly nového pojetí císařského portrétu. Tento tetrarchický portrét je plně provázán se způsobem správy říše a důmyslnou vládní propagandou. To, že si zde dovoluji označit portrét za tetrarchický, potvrzuje i fakt, že tento styl zobrazování císaře je příznačný pouze pro toto období a již několik málo let po jeho skončení zcela mizí.²⁵

²¹ První mezi rovnými, také první občan nebo nejpřednější muž v obci. Od tohoto názvu odvozeno označení raného římského císařství – principát (BARTOŠEK 1994, 221–222).

²² Dominus = pán, vládce. Od tohoto názvu odvozeno označení pozdního římského císařství – dominát (BARTOŠEK 1994, 96–97).

²³ Aurel. Victor, *DC*, 39.2–5.

²⁴ Amm. Marc., *XV*, 5.18; Eutropius, *IX*, 26.

²⁵ Constantinův portrét se dokonce začíná měnit už dříve – kolem roku 312. Částečně se udržel pouze u Licinia.

2. HISTORICKÉ UDÁLOSTI

2.1 Od Diocla k Diocletianovi (284 – 293)

V roce 282 se císař Carus vydal se svým mladším synem Numerianem na tažení do Persie. Svého staršího syna Carina zanechal v Římě, aby spravoval říši, zatímco bude pryč. Tažení se pro Římany vyvíjelo dobře a Peršané byli několikrát poraženi, avšak v létě roku 283 Carus zahynul, údajně zasažen bleskem,²⁶ a vojsko se dalo na ústup. Numerianus, stížen oční infekcí, cestoval v zakrytých nosítkách.²⁷ Když se koncem roku 284 armáda dostala k Nikomédii, začal být z nosítek cítit podivný zápach a vojáci objevili jeho mrtvé tělo. Před shromážděným vojskem byl 20. listopadu 284 provolán novým císařem Gaius Valerius Diocles, který se tažení zúčastnil jako velitel císařské tělesné stráže. Ten okamžitě prohlásil, že se smrtí Numeriana nemá nic společného a obvinil poblíž stojícího pretoriánského prefekta Apera, kterého na místě probodl mečem.²⁸ Není jisté, kdo z nich byl za smrt Numeriana odpovědný, nebo zda nezemřel přirozenou smrtí. Je ale jisté, že jako vysocí důstojníci k němu měli přístup, takže o jeho smrti oba věděli dříve než zbytek vojska. Každopádně Dioclův rychlý zásah od něj odvrátil podezření. Velmi záhy si také změnil své jméno na Diocletianus, které bylo důstojnější císaře a znělo více latinsky.²⁹

Diocletianus byl z počátku typickým představitelem vojenských císařů, jako byli jeho předchůdci. Dokonce i jeho nástup k moci byl stejný. Musel se vojensky vypořádat s císařem Carinem, se kterým se střetnul v bitvě u řeky Margu v Moesii³⁰. Přestože to vypadalo, že Carinovo vojsko mělo během bitvy převahu, byl nakonec Carinus zabit jedním ze svých důstojníků a vojáci bez velitele pak přešli na Diocletianovu stranu.³¹ Diocletianus si však brzy uvědomil, že by mohl skončit stejně jako jeho předchůdci a že tak velkou říši nemůže účinně spravovat sám, a tak přibral k vládě vojenského velitele a svého přítele Marka Aurelia

²⁶ Aurel. Victor, *DC*, 38.3; Eutropius, IX, 18; Festus, 24; *Historia Augusta*, *Carus*, 8.2.

²⁷ Aurel. Victor, *DC*, 38.6; Eutropius, IX, 18; *Historia Augusta*, *Numerianus*, 12.1.

²⁸ Aurel. Victor, *DC*, 39.13; Eutropius, IX, 20; *Historia Augusta*, *Numerianus*, 13.2.

²⁹ CORCORAN 2012, 295.

³⁰ Dnešní Velká Morava v Srbsku.

³¹ Aurel. Victor, *DC*, 39.11; Eutropius IX, 20.

Maximiana. Toho jmenoval v Mediolanu³² svým Caesarem v létě roku 285.³³ Oba se ihned pustili do řešení naléhavých problémů říše. Diocletianus se vrátil na Balkán, kde bojoval proti Sarmatům a Maximiana poslal do Galie, aby potlačil povstání místních loupeživých band, tzv. Bagaudů.³⁴ Maximianus svěřený úkol zvládl dobře a za odměnu získal 1. 4. 286 titul Augusta.³⁵ Od té chvíle císaři vystupovali jako rovnocenní partneři a bratři. Toto „bratrství“ stvrdili tím, že si připojili *gentilicium*³⁶ toho druhého ke svým jménům. Z Diocletiana byl *Gaius Aurelius Valerius Diocletianus Augustus* a z Maximiana *Marcus Aurelius Valerius Maximianus Augustus*. Roku 287 se pak ještě obdařili božskými tituly *Iovius* a *Herculius*.³⁷

V roce 287 došlo také k první uzurpaci, která měla prověřit životaschopnost nové vlády. Maximianův velitel loďstva Carausius byl obviněn z pronevěry válečné kořisti, a aby se vyhnul trestu, tak se prohlásil císařem a se svou flotilou ovládl Británii a sever Galie.³⁸ Maximianus, který v tu dobu musel odrážet na Rýně útoky Germánů, se musel s daným stavem prozatím smířit. Carausius si byl přesto vědom svého nebezpečného postavení a začal se chovat vůči oběma císařům smířlivě. Začal opravovat Hadriánův val, odrážet útoky nepřátelských britských kmenů a vydával mince, kde se o nich zmiňuje jako o bratrech a propaguje mír mezi nimi (*obr. 2*). Tím chtěl Diocletiana s Maximianem přimět k tomu, aby jeho vládu uznali a přibrali ho mezi sebe. To ovšem ani jeden z nich nehodlal připustit.

Diocletianus se mezitím staral o východní část říše. Navštívil Palestinu, vyjednával s Peršany a na arménský trůn dosadil nového krále Tiridáta III.³⁹

³² Dnešní Milán v Itálii.

³³ SCARRE 1995, 197 (až listopad 285); POTTER 2004, 280–281 (25.7.285); MOUSOURAKIS 2007, 136; CORCORAN 2012, 296; HARRIES 2012, 26 (21.7.285).

³⁴ Aurel. Victor, *DC*, 39.17; Eutropius, IX, 20; POTTER 2004, 281; LEADBETTER 2009, 52; CORCORAN 2012, 296.

³⁵ SCARRE 1995, 198; POTTER 2004, 282; MOUSOURAKIS 2007, 136; LEADBETTER 2009, 54.

³⁶ Nomen gentile = rodové jméno (BARTOŠEK 1994, 192).

³⁷ Pod ochranou Jova a Herkula. Aurel. Victor, *DC*, 39.18; Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 3.4–6; SCARRE 1995, 198; LEADBETTER 2009, 55; CORCORAN 2012, 296.

³⁸ Aurel. Victor, *DC*, 39.21; Eutropius, IX, 20; BURIAN 1994, 135; POTTER 2004, 284; CORCORAN 2012, 297.

³⁹ POTTER 2004, 292; CORCORAN 2012, 297; HARRIES 2012, 35.

**Obr. 2: AE antoninianus uzurpátora Carausia s vyobrazením všech tří císařů (zvětšeno 3:1);
opis aversu: CARAVSIVS ET FRATRES SVI (Carausius a jeho „bratři“);
opis reversu: PAX AVGGG (Mír tří císařů – stojící Pax drží žezlo a olivovou ratolest);
C: Camulodunum; RIC V.2 1; zdroj: CNG, Triton 6, 1074.**

V roce 288 se vrátil na dunajskou hranici a z Raetie podnikl koordinovaný útok s Maximianem proti germánským Alamanům.⁴⁰ V prosinci 290 až lednu 291 se sešel s Maximianem v Mediolanu, aby s ním projednal vládní záležitosti. To bylo nejspíše naposledy do roku 303, co se viděli spolu tváří v tvář, takže je velmi pravděpodobné, že zde již jednali o ustavení dalších dvou kolegů pro vládu nad římskou říší.⁴¹ Diocletianovi muselo být jasné, že na tak velkou říši a na tolik problémů, které museli téměř současně řešit, sami prostě nestačí. Jen on sám se musel od roku 285 do roku 293 neustále přesouvat mezi dunajskou a syrskou hranicí. Maximianus musel potlačovat povstání v Galii, neustále odrážet útoky germánských kmenů a ještě měl v zádech Carausia, který mohl kdykoliv zaútočit. Přestože k jmenování nových kolegů došlo až dva roky poté, je jisté, že k tak důležitému rozhodnutí by nedošli, aniž by se osobně setkali.⁴²

⁴⁰ Diocletian měl zaútočit přes horní Dunaj a Maximianus přes Rýn (SCARRE 1995, 198).

⁴¹ Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 12.1–3; POTTER 2004, 285; CORCORAN 2012, 297–298.

⁴² POTTER 2004, 285–288.

2.2 První tetrarchie (293 – 305)

V roce 293 si oba Augustové zvolili vhodné kandidáty na rozšíření císařského kolegia. Maximianus adoptoval 1. 3. 293 schopného vojenského velitele Marka Flavia Julia Valeria⁴³ Constantia „Chlora“⁴⁴, kterému již v roce 289 dal za ženu svou dceru Theodoru⁴⁵, a Diocletianus 21. 5. 293⁴⁶ dalšího vojenského velitele Gaia Galeria Valeria Maximiana. Ten se rozvedl se svou dosavadní ženou a vzal si Diocletianovu dceru Valerii.⁴⁷ Noví císaři získali titul Caesar a měli fungovat jako zástupci a pomocníci svých Augustů. Prvním úkolem Caesara Constantia bylo vypořádat se s uzurpátorem Carausiem. Hned v roce 293 ho napadl v Galii u města Bononie⁴⁸, porazil ho a Carausius se stáhl do Británie. Carausiova neúspěchu využil jeho prefekt Allectus a nechal ho zavraždit. Sám se pak prohlásil císařem.⁴⁹ Aby demonstroval, že útok na Británii bude pro Constantia neúspěšný, začal na svých mincích propagovat své silné loďstvo (obr. 3). Constantius přesto na Británii v roce 296 zaútočil. Za pomoci Maximianova pretoriánského prefekta Asklepiodota⁵⁰ byla Allectova vojska poražena a Británie opět připojena k impériu. Toto vítězství připomíná zlatý medailon s Constantiem na koni před branami Londinia⁵¹ (obr. 4).

**Obr. 3: AE quinarius uzurpátora Allecta s vyobrazením válečné loďe (zvětšeno 2:1);
opis aversu: IMP C ALLECTVS P F AVG (ve zbroji s paprskovou korunou);
opis reversu: VIRTVS AVG (válečná loď’);
Q C: Camulodunum; RIC V.2 128;
zdroj: CNG 58, 1336.**

⁴³ V jeho jménech nepanuje shoda. Jisté je jen Flavius Constantius. Jméno Marcus zmiňuje např. Burian (BURIAN 1994, 136). Julius se objevuje u antických autorů (Aurel. Victor, *DC*, 39.24); Corcoran zase jméno Valerius zmiňuje u všech císařů první tetrarchie kromě Constantia (CORCORAN 2012, 308).

⁴⁴ Chlorus = bledý. Označení od byzantských historiků.

⁴⁵ Anonymus Valesiův, I, 1.1; POTTER 2004, 288; CORCORAN 2012, 298–299; HARRIES 2012, 29–30; Někdy označována jako nevlastní. Aurel. Victor, *DC*, 39.25; Eutropius, IX, 22; SCARRE 1995, 199.

⁴⁶ Jak již bylo popsáno v úvodu, není mezi historiky shoda, zdali k tomu nedošlo také 1.3.293.

⁴⁷ Aurel. Victor, *DC*, 39.25; Eutropius, IX, 22; SCARRE 1995, 199; POTTER 2004, 288; CORCORAN 2012, 298; HARRIES 2012, 31.

⁴⁸ Latinsky též Gesoriacum. Dnešní Boulogne-sur-Mer v Francii.

⁴⁹ Aurel. Victor, *DC*, 39.40–41; Eutropius, IX, 22; HANNESTAD 1988, 311; SCARRE 1995, 200; POTTER 2004, 288; CORCORAN 2012, 299.

⁵⁰ Své pretoriánské prefekty měli pouze Augustové (CORCORAN 2012, 308).

⁵¹ Dnešní Londýn.

Obr. 4: „Medailon z Arras“; AV medailon Constantia Chlora (zvětšeno 1,5:1); opis: REDDITOR LVCIS AETERNAE (obnovitel věčného světla), LON (Londinium); PTR: Augusta Treverorum; Medailon je krásnou ukázkou vládní propagandy oslavující Caesarovo vítězství (Caesar na koni a v plné zbroji, klečící obyvatel Londinia před branami města, válečná flotila); zdroj: BM 00123601001.

Maximianus, který si uvolnil ruce pro řešení jiných úkolů převedením záležitostí v Galii na Constantia, přešel v roce 296 do Hispánie a poté přes Gibraltar do Afriky. Tam zvítězil nad kmenovým svazem Quinquegentianů⁵² a v roce 299 se vrátil triumfálně do Říma.

Diocletianus zatím řešil nové problémy se Sarmaty na dunajské hranici a svého Caesara Galeria poslal potlačit povstání do Egypta.⁵³ Také nový perský král Narses porušil před nedávnem dohodnuté příměří a v roce 296 napadl Arménii.⁵⁴ Galerius, který se mezitím přesunul do Sýrie, se mu na jaře 297 postavil u Karrh. Narses ho porazil a Galerius se musel stáhnout zpět. Když se setkal u Antiochie s Diocletianem, musel údajně za trest běžet jednu míli vedle jeho vozu ve svém císařském purpurovém rouchu.⁵⁵ Už ale na podzim roku 297, posílen o část Diocletianovy armády, vpadl do Arménie, kde překvapil Narsa i s jeho vojskem a na hlavu je porazil. Pak postupoval podél Tigridu a v lednu 298 dorazil do města Ktésifóntu⁵⁶. Narses se nyní snažil dojednat podmínky míru. Chtěl hlavně získat zpět své ženy a děti, které byli v Arménii po prohrané bitvě zajaty.⁵⁷ Diocletianus se v témže roce musel přesunout do Egypta, aby potlačil povstání

⁵² Berberský kmen v Mauretánii; Aurel. Victor, *DC*, 39.22; Eutropius, IX, 23; SCARRE 1995, 199; CORCORAN 2012, 300.

⁵³ Povstání v Thebaidě; CORCORAN 2012, 300.

⁵⁴ SCARRE 1995, 200; POTTER 2004, 292; CORCORAN 2012, 300; HARRIES 2012, 37.

⁵⁵ Eutropius, IX, 24; Festus, 25.

⁵⁶ LEADBETTER 2009, 94; CORCORAN 2012, 300–301.

⁵⁷ Aurel. Victor, *DC*, 39.34–35; Eutropius, IX, 25; Festus, 25; POTTER 2004, 293; LEADBETTER 2009, 93; CORCORAN 2012, 300–301; HARRIES 2012, 37.

Lucia Domitia Domitiana (Achillea)⁵⁸, který se opevnil v Alexandrii. Po jeho zdolání se vydal nazpět a v roce 299 se setkal s Galeriem ve městě Nisibis, aby dojednali podmínky smlouvy s perským králem Narsem. Podmínky byly pro Peršany tvrdé a Římané díky nim získali velké části Mezopotámie i s pěti satrapiemi za Tigridem a zajistili mír na dlouhých 40 let.⁵⁹ Po tomto vítězství byl Galerius poslán na Balkán, aby střežil dunajskou hranici a Diocletianus se usídlil v Antiochii.

Během válečných let si Diocletianus našel i čas na reorganizaci správy říše a na celou řadu reforem. Tu nejzásadnější, rozdělení vlády mezi čtyři kooperující císaře, doprovázelo formální rozdělení římské říše. Ta zůstala jednotná, ale každý z císařů spravoval část území. Bylo vytvořeno 12 velkých administrativních jednotek zvaných diecéze (*obr. 5*), které byly rozděleny na menší provincie. Protože byly provincie územně zmenšovány, vznikla spousta nových. Za Diocletiana tak bylo celkem asi 100 provincií.⁶⁰ V čele každé diecéze stál nový typ úředníka tzv. *vicarius*⁶¹. Ten byl oficiálně podřízen pretoriánskému prefektovi a byl mezičlánkem mezi ním a místodržícím provincie. Pretoriánští prefekti byli v této době dva a byli součástí císařského kolegia.⁶² Šlo v podstatě o nejvyšší státní úředníky a ne o vojenské velitele.⁶³ Stejně tak *vicariové* a místodržící v provinciích byli zbaveni vojenského velení a stali se z nich jen civilní správci. Jejich hlavním úkolem bylo hlavně udržování práva a pořádku a výběr daní. Pretoriánští prefekti se dokonce stali členy senátu a zastávali s císaři konzulát. Dalším významným postem se stal *praefectus urbi*⁶⁴, který měl na starosti Řím a jeho okolí. Ten měl nyní obrovský vliv, protože císaři se v Římě již nezdržovali. Každý z císařů si zvolil své sídelní město, které bylo blíže hranic a tedy i aktuálním problémům. Císař Diocletianus měl pod svou správou diecéze Oriens,

⁵⁸ Jako Domitius Domitianus je znám ze svých mincí ražených v egyptské Alexandrii. Jako Achillea ho jmenují antické prameny (Aurel. Victor, *DC*, 39.23,38; Eutropius, IX, 23). Někteří se domnívají, že jde o dva uzurpátory, kteří ovládali Alexandrii ihned po sobě (SCARRE 1995, 200; POTTER 2004, 334; HARRIES 2012, 35). Někteří je považují spíše za jednu osobu (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 260; CORCORAN 2012, 301).

⁵⁹ SCARRE 1995, 200; CORCORAN 2012, 301.

⁶⁰ BURIAN 1994, 138; HARRIES 2012, 50; TUCK 2015, 307.

⁶¹ Vicarius = zástupce pretoriánské prefekta (BARTOŠEK 1994, 280).

⁶² Caesarové neměli své prefekty (CORCORAN 2012, 308). K rozdělení říše na 4 prefektury, kde v čele stál pretoriánský prefekt, došlo až za Constantina (BURIAN 1994, 139).

⁶³ Svých vojenských povinností ale nebyli zbaveni úplně (CORCORAN 2012, 308).

⁶⁴ Prefekt města Říma.

Pontica a Asiana a za sídelní město si zvolil Nicomedii⁶⁵. Maximianus spravoval diecéze Itálie, Hispánie a Afriku a za sídlo si určil Mediolanum⁶⁶. Constantius Chlorus dostal pod správu Británie a obě Galie (Galliae, Viennensis) se sídelním městem Augusta Treverorum⁶⁷ a Galerius Panonii, Moesii a Thrákii.⁶⁸ Za sídelní město mu bylo určeno Sirmium⁶⁹, ale později se přesunul do Thessalonici⁷⁰.

Obr. 5: mapa diecézí za Diocletiana s vyznačením císařských sídelních měst; zdroj: SCARRE 1995, 201.

Při rozdělování území musel také každý z císařů disponovat vlastní armádou. Tím se dosáhlo větší flexibility při řešení problémů v různých částech říše, ale zároveň se tím zvýšila finanční zátěž státní pokladny. Každý z císařů musel mít své mobilní vojsko dostatečně velké a také muselo zbývat dostatečné množství vojáků pro kontrolu hranic. Celkový počet mužů ve zbrani se odhaduje na 500 000.⁷¹

⁶⁵ Dnešní Izmit v Turecku.

⁶⁶ Dnešní Milán v Itálii.

⁶⁷ Dnešní Trevír v Německu.

⁶⁸ Názvy jednotlivých diecézí: Veronský seznam, *Antika v dokumentech II*, 446.

⁶⁹ Dnešní Sremska Mitrovica v Srbsku.

⁷⁰ Dnešní Soluň v Řecku.

⁷¹ BURIAN 1994, 139; POTTER 2004, 456; MOUSOURAKIS 2007, 137.

Příhraničním jednotkám nyní veleli tzv. *duces*, vojevůdci z jezdeckého stavu.⁷² I když byla armáda takto rozdělena, tak se zatím nerozlišovalo, na rozdíl od pozdějšího období, mezi kvalitnějšími mobilními jednotkami a podřadnějšími pohraničními. Diocletianus také inicioval opravy a posilování pohraničních měst a pevností.⁷³

K získání dostatečných finančních prostředků pro uživení obrovské armády, opevňování limitu, zkrášlování císařských rezidencí nebo pro vydržování si nákladného císařského doprovodu, uskutečnil Diocletianus hned několik finančních reforem. Jako první byla reforma měnová v roce 294. Říšské oběživo bylo úplně znehodnoceno a dřívější mincovní standardy již dávno neplatily. Zvýšil hmotnost zlatého aureu na 1/60 římské libry⁷⁴ a zvětšil jeho množství v oběhu.⁷⁵ Zavedl novou stříbrnou minci zvanou *argenteus*⁷⁶, velkou bronzovou minci zvanou *follis*⁷⁷ nebo také *nummus*⁷⁸ a drobnou měděnou minci nazývanou *laureatus*⁷⁹. Tím chtěl vrátit důvěru občanů v kvalitní mince. Původní znehodnocené nominály zrušil.⁸⁰ Zrušil také poslední samostatnou ražbu v říši, provinciální alexandrijskou tetradrachmu. Další reformu provedl v roce 297. Tentokrát šlo o reformu daňovou. Císař obnovil pětiletý interval pro *census*⁸¹, aby měla vláda lepší přehled o množství obyvatel a jejich majetku.⁸² Zavedl vybírání daní podle velikosti pozemku a kvality půdy a také daň z hlavy, která se

⁷² Zosimos, II, 33; POTTER 2004, 454; MOUSOURAKIS 2007, 137; CORCORAN 2012, 310; HARRIES 2012, 55.

⁷³ Zosimos, II, 34; BURIAN 1994, 139; HARRIES 2012, 55

⁷⁴ WEBB 1929, 192; LUŽICKÝ 2015, 71.

⁷⁵ K navýšení hmotnosti zlatého aureu došlo již v roce 286 (LUŽICKÝ 2015, 71).

⁷⁶ *Argenteus* = stříbrňák. Jedná se o moderní název.

⁷⁷ *Follis* je moderní označení mince. V literatuře je rozšířenější než *nummus*.

⁷⁸ Označení *nummus* je antického původu, ale není jisté, zdali se jedná skutečně o tuto minci. *Nummus* také bývá označován jako pseudostříbrná mince, protože obsahovala malou příměs stříbra na svém povrchu, obvykle 4–5 %, aby vypadala jako mince stříbrná (LUŽICKÝ 2015, 43).

⁷⁹ *Laureatus* je moderní označení mince. Jedná se zřejmě o pokračovatele znehodnoceného denáru. V ediktu o max. cenách je označen jako *denarius communis* (LUŽICKÝ 2015, 46–47).

⁸⁰ Ještě několik let se pokračovalo s ražbou měděného *antoninianu*. Asi zřejmě proto, že reforma neposkytovala žádnou novou střední měděnou minci, která by zaplnila prostor mezi *follisem* a *laureatem*. Pro odlišení od původního *antoninianu* se v literatuře obvykle používá název poreformní *radiatus*.

⁸¹ Sčítání občanů a jejich majetku k účelům vojenským, politickým a daňovým (BARTOŠEK 1994, 57).

⁸² LEADBETTER 2009, 171; CORCORAN 2012, 314.

vztahovala i na otroky.⁸³ Itálii odebral její dosavadní výsadní postavení, kdy byla osvobozena od daní.

Jeho poslední finanční reformou byla snaha o zastavení růstu cen. V roce 301 vydal edikt o maximálních cenách, kde byla zakotvena maximální cena několika stovek druhů služeb a zboží, která nesměla být překročena. Tato reforma se však minula účinkem a bylo od ní po několika letech upuštěno.⁸⁴

V prosinci roku 303 Diocletianus poprvé navštívil Řím, aby zde oslavil dvacetileté výročí své vlády a desetileté trvání tetrarchie.⁸⁵ Oslav se účastnil i jeho kolega Maximianus. A právě zde ho přinutil k přísaze, která proběhla v Jovově chrámu na Kapitolu, aby se také vzdal vlády.⁸⁶ Patrně se i dohodli na volbě nástupců. Novými Caesary se měli stát synové dvou vládnoucích tetrarchů, Constantiův syn Constantinus a Maximianův syn Maxentius.⁸⁷ Diocletianus pak odcestoval do Raveny a celý další rok strávil návštěvou podunajské hranice. V prosinci 304 se vrátil do Nicomedie, kde vážně onemocněl. Na veřejnosti se objevil znovu až v březnu 305. Nakonec uskutečnil v dějinách římské říše naprosto ojedinělou věc a 1. 5. 305 v Nicomedii skutečně abdikoval. Maximianus učinil, dosti neochotně, v Mediolanu totéž.⁸⁸ Pro odstoupivší císaře se začali razit abdikací mince, na kterých jsou císaři popisováni jako nejbláženější nebo nejšťastnější starší augustové a je na nich vyzdvihována prozřetelnost a klid, který svým rozhodnutím získali (*obr. 6, obr. 7*). Po abdikaci se oba odebrali do svých soukromých rezidencí. Maximianus do Lukánie⁸⁹ a Diocletianus do svého paláce ve Spalatu⁹⁰.

⁸³ Papyrus z Karanis, *Antika v dokumentech II*, 447; CORCORAN 2012, 314; HARRIES 2012, 60–61.

⁸⁴ Lactantius, *De Mort. Pers.*, 7; CORCORAN 2012, 316; TUCK 2015, 307.

⁸⁵ HANNESTED 1988, 309–310.

⁸⁶ POTTER 2004, 340; LEADBETTER 2009, 136; CORCORAN 2012, 322.

⁸⁷ POTTER 2004, 340; BARNES 2011, 58; CORCORAN 2012, 322.

⁸⁸ Aurel. Victor, *DC*, 39.48; Eutropius, IX, 27; SCARRE 1995, 203; POTTER 2004, 341.

⁸⁹ Eutropius, IX, 27; LEADBETTER 2009, 136.

⁹⁰ Dnešní Split v Chorvatsku.

Obr. 6: abdikací AE follis císaře Maximiana (zvětšeno 2:1);
 opis aversu: D N MAXIMIANO BAEATISSIMO SEN AVGV;
 přepis: Domino nostro Maximiano baeatissimo seni Augusto;
 překlad: našemu pánovi Maximianovi nejblaženějšímu staršímu Augustovi;
 opis reversu: PROVIDENTIA DEORVM QVIES AVGG;
 přepis: Providentia deorum Quies Augustorum;
 překlad: Prozřetelnost bohů Klid Augustů;
 T T: Ticinum; RIC VI 56b; zdroj: FSC 14, 473.

Obr. 7: abdikací AE follis císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1);
 opis aversu: D N DIOCLETIANO FELICISSIMO SEN AVGV;
 přepis: Domino nostro Diocletiano felicissimo seni Augusto;
 překlad: našemu pánovi Diocletianovi nejšťastnějšímu staršímu Augustovi;
 opis reversu: PROVIDENTIA DEORVM QVIES AVGG;
 přepis: Providentia deorum Quies Augustorum;
 překlad: Prozřetelnost bohů Klid Augustů;
 PTR: Augusta Treverorum; RIC VI 676a; zdroj: CNG, Triton 5, 2138.

2.3 Druhá tetrarchie (305 – 308)

Po Diocletianově a Maximianově abdikaci roku 305 zaujali jejich místa dosavadní Caesarové Constantius Chlorus a Galerius. Constantius byl v pozici staršího Augusta a Galerius mladšího Augusta. Oba si ihned po nástupu zvolili nové Caesary Flavia Severa, který byl jmenován v Mediolanu, a Maximina Daiu,⁹¹ který přijal purpur v Nicomedii od samotného Diocletiana.⁹² K proklamaci synů Maximiana a Constantia Chlora tedy nakonec nedošlo. Stalo se tak po zásahu Galeria, který si prosadil jiné kandidáty. Nicméně to byli schopní vojenští velitelé, takže Diocletianův systém jmenování podle zásluh a nikoliv podle rodinné příslušnosti byl zde částečně uplatněn. Částečně z toho důvodu, že oba byli Galeriovými chráněnci a Maximinus Daia dokonce synovcem.⁹³ Ten chtěl jejich jmenováním posílit svůj vliv na úkor Constantia Chlora, který se tak dostal do částečné izolace. Kolegium císařů přesto vypadalo, že by mohlo úspěšně spolupracovat. Problém však nastal již v následujícím roce, kdy náhle v Eboracu⁹⁴ císař Constantius zemřel. Jednotky v Británii okamžitě provolaly jeho syna Constantina Augustem. Galerius nehodlal toto provolání uznat a povýšil do hodnosti Augusta Constantiova Caesara Severa. Constantinovi však nabídl titul Severova Caesara. Constantinus nabídku přijal a situace se uklidnila. Do mocenských bojů však zasáhl ještě Maximianův syn Maxentius, který nehodlal strpět, že byl v nástupnictví opomenut. Za pomoci pretoriánské gardy se v Římě nechal provolat císařem a krátce na to přizval svého otce Maximiana k vládě.⁹⁵ Galerius proto poslal Severa, aby vojenskou silou donutil tyto samozvance k poslušnosti. Severus byl však Maxentiem a Maximianem poražen a zabit.⁹⁶ Galerius se pak sám pokusil o vpád do Itálie, ale při výpravě narazil na podobné problémy jako před ním Severus, a tak se raději stáhl zpět.⁹⁷ V této krizi svolal roku 308 do Carnunta⁹⁸ poradu všech císařů, včetně bývalých Augustů, aby společně problém vyřešili. Poradě předsedal sám Diocletianus. Ten byl dokonce požádán, aby se opět ujal vedení říše, ale to striktně odmítl a trval na zachování systému tetrarchie.⁹⁹ Maximianus byl znovu donucen vzdát se titulu Augusta a jeho syn Maxentius byl označen za nepřítele státu a měl být jakýmikoliv prostředky sesazen. Na místo zemřelého Augusta Severa byl Galeriem prosazen jeho přítel Licinius.¹⁰⁰ Constantinus měl zůstat na pozici jeho Caesara, což odmítl, protože v tetrarchickém systému měl být po Severovi Augustem on. Rok 308 je tedy rokem, kdy se začal tetrarchický systém pomalu rozpadat.

⁹¹ Aurel. Victor, *DC*, 40.1; Zosimos, II, 8; BURIAN 1994, 141; SCARRE 1995, 203; LEADBETTER 2009, 136.

⁹² LEADBETTER 2009, 136; CORCORAN 2012, 323.

⁹³ Zosimos, II, 8; SCARRE 1995, 207; LEADBETTER 2009, 135; CORCORAN 2012, 323; HARRIES 2012, 42.

⁹⁴ Dnešní York v Anglii. Eutropius, X, 1; SCARRE 1995, 208; POTTER 2004, 346; HARRIES 2012, 43.

⁹⁵ Anonymus Valesiův, I, 3.6; Aurel. Victor, *DC*, 40.5; Eutropius, X, 2; Zosimos, II, 9,10; BURIAN 1994, 141; SCARRE 1995, 209; HARRIES 2012, 43.

⁹⁶ Aurel. Victor, *DC*, 40.7; Eutropius, X, 2; Zosimos, II, 10; SCARRE 1995, 209; HARRIES 2012, 43.

⁹⁷ Aurel. Victor, *DC*, 40.9; Zosimos, II, 10;

⁹⁸ Dnešní Petronell v Rakousku.

⁹⁹ Zosimos, II, 10; BURIAN 1994, 141; CORCORAN 2012, 324.

¹⁰⁰ Aurel. Victor, *DC*, 40.8; Eutropius, X, 4; Zosimos, II, 11; BURIAN 1994, 141; SCARRE 1995, 210; POTTER 2004, 349; HARRIES 2012, 44.

2.4 Třetí tetrarchie (308 – 313)

Po zasedání v Carnuntu v roce 308 bylo jasné, že se tetrarchický systém nastavený Diocletianem již neudrží. Formálně sice existovalo rozdělení pravomocí mezi dva Augusty a dva Caesary, ale ti již nebyli jednotní, a navíc jeden z oficiálních Caesarů Constantinus se již nehodlal s tímto nižším postavením smířit. Trvale již používal titul Augustus. Galerius se ho snažil přesvědčit k používání nového titulu *Filius Augustorum*¹⁰¹, který by alespoň vyjadřoval jeho formální podřízenost, ale byl neúspěšný. Tento titul se tak pro Constantina objevuje jen na mincích ražených v mincovnách pod správou Galeria a Licinia v letech 308 – 310 (obr. 8). Také veřejný nepřítel číslo jedna, Maxentius, nebyl sesazen a nadále ovládal Itálii a Afriku. Navíc se k němu v roce 310 opět vrátil jeho otec Maximianus a znovu se nechal prohlásit Augustem. Došlo však mezi nimi k rozepři a Maximianus utekl ke Constantinovi, který byl od roku 307 jeho zetěm.¹⁰² Toho se pak pokusil podvést tím, že přesvědčoval jeho vojáky, aby přešli k němu.¹⁰³ Neměl však již v říši žádný podstatný vliv a Constantinus ho nechal odstranit. Maximianus se tak v roce 310 stal první násilnou obětí rozpadajícího se systému tetrarchie. V témže roce se poslední legitimní Caesar Maximinus Daia nechal prohlásit svými vojsky Augustem a tak systém starších a mladších císařů přestal fungovat úplně. Nyní říši ovládalo pět augustů: Galerius, Licinius, Maximinus Daia, Constantinus a Maxentius. Galerius v roce 311 zemřel a Licinius zabral jeho správní oblasti. Následujícího roku vytáhl Constantinus proti Maxentiovi, kterého ve slavné bitvě u Mulvijského mostu porazil, a který se utopil v řece, když z bojiště prchal do bezpečí.¹⁰⁴ Constantinus nyní ovládal celý západ a Afriku, Licinius podunajské provincie, Balkán a řecké ostrovy, a Maximinus Daia celý východ a Egypt. Ani jeden z císařů neměl dostatek sil, aby s ostatními skoncoval, ale každý měl strach z případného spojení dvou proti jednomu. Status quo jako první porušil v roce 313 Maximinus Daia, který se přesunul na Balkán s úmyslem překvapit Licinia a zabrat jeho území. Byl však Liciniem poražen a na útěku po několika měsících zemřel.¹⁰⁵ Na konci roku 312 nebo na začátku 313 zemřel i sám zakladatel tetrarchie Diocletianus.¹⁰⁶

Obr. 8: AV aureus císaře Constantina s titulem Filius Augustorum (zvětšeno 2:1); opis aversu: CONSTANTINVS FIL AVGG; ražba pod správou Galeria; SM TS: Thessalonica; RIC VI 28; zdroj: NAC 31, 144.

¹⁰¹ Filius Augustorum = syn císařů; POTTER 2004, 350.

¹⁰² Eutropius, X, 3; Zosimos, II, 10; LENSKI 2012, 334.

¹⁰³ Aurel. Victor, DC, 40.21,22; Zosimos, II, 11.

¹⁰⁴ Anonymus, *Chvalořeč na císaře Konstantina*, 17.1,2; Anonymus Valesiův, I, 4.12; Aurel. Victor, DC, 40.23; Eutropius, X, 4; Nazarius, 30, 1; Zosimos, II, 16; LENSKI 2012, 335.

¹⁰⁵ Aurel. Victor, DC, 41.1.

¹⁰⁶ CORCORAN 2012, 324–325.

V roce 313 tetrarchie definitivně zanikla. Zbylí dva Augustové již neměli zájem na její obnově a spíše přemýšleli o samovládě a vytvoření vlastní dynastie. Oba také prohlásili své syny za Caesary, Constantinus na západě Crispa a Constantina II. (obr. 9) a Licinius na východě Licinia II.¹⁰⁷ Již v roce 316 mezi nimi vypukla válka, která skončila lépe pro Constantina. Neměl však ještě tolik sil, aby Licinia zničil úplně a tak byl uzavřen mír. Tento stav trval až do roku 323, kdy se opět rozhořel boj. Liciniovo vojsko bylo poraženo u Hadrianopole¹⁰⁸ a poté u Byzantia¹⁰⁹. Licinius se stáhl, aby zformoval své jednotky a 18. 9. 324 byl u Chrysopole¹¹⁰ definitivně Constantinem poražen a ten se tak stal jediným vládcem římské říše.¹¹¹ Liciniovi se ještě podařilo uprchnout do Nicomedie, kde později jeho žena a Constantinova nevlastní sestra Julia Constantia dojednala, že bude se svým synem ušetřen. Oba Liciniové byli poté uvězněni v Thessalonice. Přesto je krátce nato, někdy začátkem roku 325, nechal Constantinus kvůli podezření z velezrady popravit.¹¹²

Obr. 9: AV 2-solidus císaře Constantina na oslavu jmenování jeho dvou synů Caesary (zvětšeno 3:1);

opis aversu: IMP CONSTANTINVS PIVS F AVG (císař s paprskovou korunou);

opis reversu: CRISPVS ET CONSTANTINVS IVN NOB CAESS

(Caesarové Crispus a Constantinus II.);

SIS: Siscia; RIC VII 26v;

Zdroj: GM 207, 704.

¹⁰⁷ Anonymus Valesiův, I, 5.19; Aurel. Victor, *DC*, 41.6; Zosimos, II, 20; SCARRE 1995, 214; POTTER 2004, 378; HARRIES 2012, 112; LENSKI 2012, 341.

¹⁰⁸ Dnešní Edirne v Turecku, na Evropské půdě poblíž hranice s Bulharskem.

¹⁰⁹ Dnešní Istanbul v Turecku (evropská část).

¹¹⁰ Dnešní Istanbul v Turecku (asijská část).

¹¹¹ Aurel. Victor, *DC*, 41.8–10; SCARRE 1995, 215; POTTER 2004, 379–380; HARRIES 2012, 113; LENSKI 2012, 341.

¹¹² Anonymus Valesiův, I, 5.28,29; Eutropius, X, 5,6; Zosimos, II, 28; BURIAN 1994, 142; HARRIES 2012, 113; LENSKI 2012, 341.

3. PROSTŘEDKY CÍSAŘSKÉHO PORTRÉTU

Než se přistoupí k samotným zobrazením na sochách a mincích panovníků v období tetrarchie, je nutné, abychom si vysvětlili jednotlivé prostředky, které vedly k tetrarchickému portrétnímu stylu. V počáteční fázi své vlády byli Diocletianus i Maximianus pokračovateli ilyrských vojenských císařů a jejich způsob vyobrazení tomu i odpovídá (*obr. 10*).¹¹³ Přestože je u portrétů vojenských císařů patrná již velká míra stylizace, vždy si ponechávají určité charakteristické rysy, podle kterých je možné je od sebe odlišit. S nástupem Diocletiana se začínají veškeré individuální rysy ztrácet. Obzvláště s ustavením tetrarchie jsou portréty na mincích i ve skulptuře vyhotoveny tak, aby nebylo možné od sebe jednotlivé členy císařského kolegia rozpoznat.¹¹⁴ Přesná identifikace je pak možná jen na základě nápisů. Jednotlivé portrétní typy se pak dají rozeznat podle toho, kde byly vyhotoveny. Zatímco na východě jsou portréty zhotovovány velmi schematicky, někdy až s geometrickými prvky, tak na západě vykazují vyšší kvalitu provedení¹¹⁵ a ponechávají si realističtější vzhled.

Obr. 10: ukázka vyobrazení některých vojenských císařů na jejich antoninianech (1:1);
zleva: Claudius Gothicus, Aurelianus, Probus, Carus, Diocletianus a Maximianus;
(U prvních čtyř císařů jsou patrné individuální rysy, ale u Diocletiana a Maximiana
je jejich vzájemné rozlišení bez přečtení nápisů nemožné);
zdroje: JEFN 128, 349; NN 44, 991, 1005, 1007; DBPN 3, 226; Nomos AG 12, 191.

Diocletianus se snažil vytvořit obraz císaře, který by šel ruku v ruce s pojetím nového systému vlády a jeho idejemi.¹¹⁶ A tak spojením nového císařského kultu se vzájemnou kolegialitou mezi členy tetrarchie a ztrátou osobní identity, vytvořil nezaměnitelný nadosobní styl¹¹⁷, specifický pro období tetrarchie.

¹¹³ POTTER 2004, 288.

¹¹⁴ STRONG 1976, 264; LUŽICKÝ 2015, 93.

¹¹⁵ LUŽICKÝ 2015, 92.

¹¹⁶ L'ORANGE 1965, 47.

¹¹⁷ STRONG 1976, 264.

3.1 Nové pojetí císařského majestátu

Postupný vývoj v říši, kdy senát ztrácel veškerý vliv a kdy se rozhodnutím císaře řídilo vše, přiměl Diocletiana, aby vyměnil pseudorepublikánské divadlo principátu za neskrývaný absolutismus. Císař byl od nynějška *dominus noster*¹¹⁸. To s sebou přineslo vytvoření okázalého slavnostního ceremoniálu, při kterém císař vyžadoval od svých poddaných gesto adorace¹¹⁹, tedy hluboké úklony nebo pokleknutí. Vysokým hodnostářům bylo dovoleno i políbení císařova roucha.¹²⁰ Císař se také začal od ostatních odlišovat vizuálně, což je jedním z faktorů pro utváření tetrarchického portrétu. Nosil purpurový šat, který byl společně s botami osázen drahokamy a na hlavě měl diadém.¹²¹ Dalším veřejným rituálem byl *adventus*, okázalý příjezd císaře. Ten sice nemá vliv na portrét jako takový, ale občas se objevuje jako motiv pro reverzní strany mincí.

Přes veškeré tyto změny byli tetrarchové stále vojenští císaři, což se projevilo hlavně na jednoduchosti, přímosti a tvrdosti výrazu jejich portrétů. Tyto vlastnosti jsou v podstatě přejímány od jejich ilyrských předchůdců, i když tvrdost výrazu začal používat už císař Caracalla. Je to jeho *frons trux*, hrozivé čelo, které se projevuje hlubokými vráskami a k nosu přitaženým obočím (*obr. 11*).¹²²

Obr. 11: mramorový portrét císaře Caracally; Zdroj: MET 40.11.1a.

¹¹⁸ Dominus noster = náš pán.

¹¹⁹ Adoratio purpurae = úklona a políbení roucha (HANNESTAD 1988, 306; BARTOŠEK 1994, 20).

¹²⁰ Amm. Marc., XV, 5.18; CORCORAN 2012, 304.

¹²¹ Aurel. Victor, DC, 39.2–4; Eutropius, IX, 26.

¹²² L'ORANGE 1984, 7.

3.2 Božská podstata císaře

Diocletianus byl zastáncem tradičních pohanských kultů. Byl přesvědčen, že jejich obnova a striktní dodržování navrátí říši její stabilitu a zaručí jí další trvání.¹²³ Vydal řadu ediktů, které ukládaly povinnost obětovat tradičním římským bohům a které byly namířeny proti zavádění nových podvratných nauk a pověr.¹²⁴ Do těchto podvratných nauk zahrnoval i křesťanství, neboť jeho členové odmítali vykonávat oběti.¹²⁵ Zásadním počinem v rámci císařského kultu bylo v roce 287 přijetí božských přídomek k vlastním jménům. Diocletianus se začal nazývat *Iovius* a Maximianovi přidělil jméno *Herculius*.¹²⁶ Císaři tím nevyjadřovali jen to, že jsou pod ochranou těchto božstev, ale přímo rodinnou příslušnost k nim a tím zároveň i vlastní božství.¹²⁷ Do této božské rodiny byli později adopteí přibráni i jejich Caesarové Galerius a Constantius Chlorus. Stejně tak měli být později přibráni další Caesarové, až ti původní nastoupí na místa Augustů. Avšak ve své titulatuře nakonec tyto přídomek používali pouze Diocletianus s Maximianem. Důležitá byla i božská *virtus*¹²⁸ všech členů tetrarchie, která byla všemožně propagována. Samotné božství pak mělo přímo vycházet z vyobrazení císaře. Projevilo se to především ve skulptuře na velkých upřeně hledících očích a strnulém až fanatickém výrazu tváře. Portréty tak mají až ikonický ráz. Na mincích jsou to pak převážně velké oči a velká hlava, která má působit majestátním dojmem. Jak u skulptury, tak i na mincích se musí opět rozlišovat mezi východem a západem. Zatímco na východě akcentace oka a strnulost výrazu dosahují svého maxima, tak na západě se objevují portréty v jemnějším provedení, většími detaily a drobnými individuálními rysy (*obr. 12*).

Obr. 12: AV aureus císaře Maximiana Herculia vyobrazeného se lví kůží (zvětšeno 2:1); portrét v detailnějším západním stylu; na reversu Jupiter jako ochránce obou Augustů; Řím; RIC V.2 494; zdroj: NAC 24, 241.

¹²³ KLEINER 1992, 400.

¹²⁴ Kodex Gregoriův, *Antika v dokumentech II*, 538.

¹²⁵ L'ORANGE 1965, 66.

¹²⁶ Viz poznámka 37.

¹²⁷ MACCORMACK 1981, 171.

¹²⁸ Virtus = statečnost, ctnost, moc, síla; MACCORMACK 1981, 170–172.

3.3 Idea svornosti císařského kolegia

*Concordia*¹²⁹ byla důležitým nosným principem celé tetrarchie.¹³⁰ Bez ní by byla jakákoliv spolupráce v rámci císařského kolegia nemožná. *Concordia* císařů byla vyjadřována naprostou rovností obou Augustů i obou Caesarů. Tato rovnost se projevovala na všech úrovních správy říše. Každý ze čtyř císařů měl nárok na vlastní armádu, na část území, které spravoval, na insignie moci, na své sídelní město a svou rezidenci. Všichni měli svůj císařský doprovod, právo vydávat zákony i právo razit mince. Zákony vždy vydávali jménem všech tetrarchů a mince také razili i pro ostatní kolegy. Pokud se zrovna nacházeli na stejném místě, tak pronášeli projevy společně. Svornost byla jimi považována za samotný základ fungování státu a její narušení by vedlo k chaosu. Proto také byly likvidovány veškeré revolty a snahy o uzurpaci. Když se roku 306 Maxentius zmocnil vlády nad Itálií, tak přestože byl synem Maximiana Herculia a zeťem Galeria, bylo rozhodnuto, že se proti němu musí vojensky zakročit.¹³¹ To, že svornost mezi císaři skutečně fungovala a že byla myšlena upřímně, dosvědčuje i řada staveb. Tak například v roce 287 nechal Diocletianus v Tyru vystavět jménem svého bratra Herculia novou tržnici¹³² a v roce 299 naopak Maximianus pojmenoval v Římě po Diocletianovi nový komplex lázní, které se právě dostavěly.¹³³ Dalším důkazem toho může být Galeriová monumentální oblouk oslavující jeho vítězství nad Peršany v Thessalonice.¹³⁴ Vedle vyobrazení bojujícího a vítězího Galeria, které se cyklicky na reliéfu opakuje, zde figuruje zobrazení celého císařského kolegia. Uprostřed sedí dva Augustové a po obou stranách stojí Caesarové. Mezi hlavami Augustů a Caesarů je letící *Victoria*¹³⁵, která se snaží na Augustovu hlavu usadit věnec (*obr. 13*).¹³⁶ Myšlenkou je, že všichni mají podíl na vítězství jednoho z nich.¹³⁷ Všechny úspěchy i neúspěchy byly kolektivní a tetrarchický způsob vlády vyžadoval, aby vystupovali jako jeden vladař.

¹²⁹ Concordia = svornost.

¹³⁰ L'ORANGE 1984, 3.

¹³¹ L'ORANGE 1984, 6.

¹³² CORCORAN 2012, 297.

¹³³ CORCORAN 2012, 307.

¹³⁴ LEADBETTER 2009, 93.

¹³⁵ Victoria = bohyně vítězství.

¹³⁶ HANNESTAD 1988, 316–317; KLEINER 1992, 422.

¹³⁷ Mamertinus, *Oslava zrození císaře Maximiana*, 7.3; L'ORANGE 1984, 5; HANNESTAD 1988, 314.

Obr. 13: detail z jihozápadního pilíře Galeriova oblouku; dva sedící Augusti, po stranách stojí Caesarové, mezi nimi Victorie s věnci, pod nimi personifikace řek Eufratu a Tigridu, klečící ženské postavy po stranách mohou být personifikacemi Mezopotámie a Arménie (KLEINER 1992, 422) nebo Mezopotámie a Británie (HANNESSTAD 1988, 317); zdroj: TUCK 2015, 314, Fig. 11.16.

Při vyobrazení císařů se jejich vzájemná svornost projevuje hned několika způsoby. Císaři jsou zobrazováni společně, buď ve dvojici, nebo i všichni čtyři. Mohou se dívat na sebe, podávat si ruce nebo se objímat. Na reverzních stranách mincí se může objevovat stojící nebo sedící *Concordia*, nebo i dvě *Concordie* podávající si ruce, a vše může být doplněno nápisy *CONCORDIA AVGG*, *CAESS* nebo *AVGG ET CAESS* (obr. 14).¹³⁸ Svornost císařů může být na mincích vyjádřena i za pomoci jiných personifikací, ale vždy v kombinaci s nápisy ohlašující dva Augusty, dva Caesary anebo obojí.

Obr. 14: AV aureus císaře Diocletiana s vyobrazením Concordie (zvětšeno 2:1); na reversu: *CONCORDIA AVGG ET CAESS NNNN* (sedící Concordia drží pateru a dva rohy hojnosti); A Q: Aquileia; RIC VI 2a; zdroj: Rauch 75, 811.

¹³⁸ *Concordia Augustorum, Caesarum, Augustorum et Caesarum* (Svornost dvou Augustů, Caesarů, dvou Augustů a dvou Caesarů); Na konci ještě zpravidla bývá *NN*, *NNNN*, *NOSTR* = *nostrorum* (našich).

3.4 Vzájemná podobnost císařů

V důsledku tetrarchického státního zřízení se období vlády, nástup a odstoupení císařů, nebo různá jubilea odehrávala v přesných intervalech a ve stejné datum. Stávalo se, navzdory faktickému stavu, že stejné události, které se ale staly na jiném místě a v jiný čas, připadly na stejný den. Tak se výročí nástupu Caesarů k moci, jejich *dies imperii*¹³⁹, slavilo shodně v jeden den, i když oba byli jmenováni jindy.¹⁴⁰ Také když císař Diocletianus slavil na konci roku 303 v Římě své dvacetileté výročí vlády (*vicennalia*), tak Maximiánus ho slavil také, a dokonce se k tomuto výročí přidružila i oslava desetiletého vládnutí obou Caesarů (*decennalia*).¹⁴¹ Na tuto událost měl upomínat monument, který císaři nechali vystavět na Foru Romanu. Jednalo se o pět sloupů se sochami Jova a tetrarchů.¹⁴² Z monumentu se dochovala pouze báze sloupu jednoho z Caesarů (*obr. 15*). Tato stavba je také zobrazena na reliéfu Constantinova oblouku v Římě (*obr. 16*).¹⁴³ Veškerá snaha o zachování symetrie pro konání důležitých jubileí byla způsobena představou samotné tetrarchie. Diocletianus předpokládal, že jím nastavený koncept vlády přetrvá, a tak se patrně pokoušel vyrovnat nepravidelnosti, které vznikly při jejím zakládání. Proto také donutil Maximiána abdikovat ve stejný den a i noví Caesarové byli jmenováni stejně, aby se v budoucnu už nemusely uměle vytvářet podmínky pro oslavy důležitých vládních výročí. Při zachování svornosti a symetrie by se vše opakovalo v pravidelných cyklech. Aby mohlo dojít i k synchronizaci dat osobnějšího charakteru, jako byly například narozeniny císařů, u kterých se nedalo předpokládat, že by byly ve stejný den, byl vytvořen koncept božských narozenin. Oba Augustové tak slavili namísto *dies natalis*¹⁴⁴ nové *gemi natales*¹⁴⁵ odvozené od jejich „božského zrození“. Narozeniny byly stanoveny na den, kdy přijali svá božská přízviska, tedy 21. 7. 287.¹⁴⁶ Takto prosazovaná svornost a symetrie vyústila v ještě jeden důležitý ideál, naprostou podobnost císařů.

¹³⁹ Den, kdy získali svou svrchovanou moc.

¹⁴⁰ Jak již bylo vysvětleno výše, Constantius byl jmenován 1.3.293 v Mediolanu a Galerius 21.5.293 v Nicomedii.

¹⁴¹ L'ORANGE 1965, 45; L'ORANGE 1984, 3; KLEINER 1992, 413; KLEINER 2010, 282; BARNES 2011, 54,58.

¹⁴² TUCK 2015, 312.

¹⁴³ STRONG 1976, 265–266; HANNESTAD 1988, 309; ELSNER 1998, 81; KLEINER 2010, 282.

¹⁴⁴ Dies natalis = den narození.

¹⁴⁵ Gemini natales = dvojité zrození.

¹⁴⁶ SCARRE 1995, 198.

Obr. 15: část dochované báze sloupu z monumentu decennalií na Foru Romanu; nápis CAESARVM DECENNALIA FELICITER (šťastné desetileté výročí Caesarů) ukazuje, že patřila jednomu z mladších císařů; zdroj: KLEINER 2010, 283, Fig. 19-7.

Obr. 16: detail jednoho z vlysů na Constantinově oblouku v Římě; za postavami je vidět pět sloupů se sochou Jova uprostřed a čtyřmi tetrarchy po stranách; zdroj: KLEINER 2010, 296, Fig 20-10.

Toto *similitudo*¹⁴⁷ císařů, které spočívá hlavně na společném božském původu, způsobilo, že se vytvořil jakýsi vzor tetrarchického vládce, který byl nadřazen individuální osobnosti každého ze členů císařského kolegia. Tato představa začala pravděpodobně vznikat již dříve, když si císaři vyměnili svá *gentilicia*.

¹⁴⁷ Similitudo = podobnost.

V sochařství i na mincích se to projevilo postupnou ztrátou veškerých individuálních rysů. Umělci pak primárně zobrazovali císaře jako čtyři tetrarchy a ne jako čtyři individuální muže v čele státu.¹⁴⁸ Ukázkou může být zlatý medailon vydaný k příležitosti ustavení tetrarchie (*obr. 17*), kde si jsou císaři velmi podobní, mají stejný oděv a rozeznat je lze jen na základě nápisů. Malé rozdíly v jednotlivých hlavách se dají připisovat spíše odchýlkám při rytí než ve snaze umělců o vyjádření individuálních rysů.¹⁴⁹ Ve skulptuře byli tetrarchičtí císaři ztvárňováni jako tělesně identičtí, ve stejném oděvu, se stejnými účesy a pokrývkami hlavy. Stejně tak i v mincovnictví, kde dokonce mohla hlava jednoho císaře substituovat jiného.¹⁵⁰ Při racionalitě císaře Diocletiana lze oprávněně předpokládat, že ho k tomu nevedly pouze důvody politické, ale částečně i ekonomické.

Obr. 17: AV medailon vydaný k příležitosti ustavení tetrarchie (zvětšeno 1,5:1); na jedné straně Diocletianus Augustus s Galeriem Maximianem Caesarem (DIOCLETIANVS AVG ET MAXIMIANVS C); na druhé straně Maximianus Augustus a Constantius „Chlorus“ Caesar (MAXIMIANVS AVG ET CONSTANTIVS C); Augusta Treverorum; RIC VI 2; zdroj: ANS 1967.153.38.

Na závěr této kapitoly lze tedy říci, že nové pojetí císařského majestátu společně s vojenským charakterem císařů, jejich božskou podstatou, jednotou a symetrií tetrarchického státního zřízení a vzájemnou svorností a podobností mezi členy císařského kolegia, se vytvořil nezaměnitelný tetrarchický portrétní styl.

¹⁴⁸ KLEINER 1992, 404; KLEINER 2010, 280.

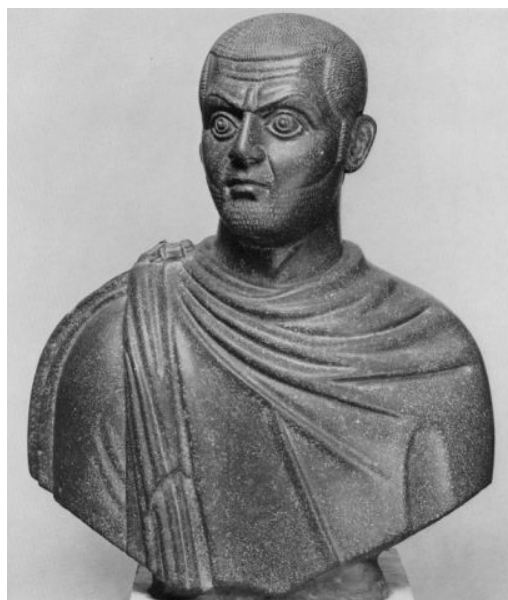
¹⁴⁹ KLEINER 2010, 280.

¹⁵⁰ GÜNTHER 1938,25; L'ORANGE 1984, 4.

4. PORTRÉT V SOCHAŘSTVÍ

Z období tetrarchie se dochovalo jen malé množství soch. Jedná se především o busty a sousoší tetrarchů a jejich produkce se dá rozdělit do dvou základních skupin. První skupinu tvoří sochy z mramoru a jsou pokračováním dřívější tradice. Jsou běžnější převážně na západě impéria, udržují si realističtější vzhled a jsou precizněji vymodelovány. Druhou skupinou jsou sochy a sousoší zejména z egyptského porfyru, které nejprve vznikají na východě říše, ale postupně ovlivňují i produkci na západě. Tato druhá skupina reprezentuje styl, který označujeme jako tetrarchický a na přelomu 3. a 4. století se stává dominujícím. Tyto skulptury se vyznačují větší mírou abstrakce a úplnou ztrátou individuálních rysů. Císařské portréty v tomto stylu mají velkou, téměř geometricky členěnou hlavu s krátkým, rovným účesem a krátkým plnovousem na tzv. těžké bradě. Hlava je posazena na silném krku, má velké, nízko posazené, skoro až kruhové oči, obočí bývá stažené k nosu, koutky úst jsou zahnuty směrem dolů a na čele je několik linií vrásek. Tento styl vzniká patrně pod vlivem zobrazování císaře Galeriana na východě.¹⁵¹ Nejlépe tomu odpovídá tzv. busta z Athribis, která je s Galeriem spojována (*obr. 18*).

Zásadní problém u prvního i druhého typu portrétu nastává ve chvíli, kdy se snažíme o přesnou identifikaci císaře. Přestože k některým bustám byla jména tetrarchů přiřazena, jedná se vždy pouze o interpretaci na základě určitých srovnání. Identifikace je proto vždy nejistá.¹⁵² Dokonce i pro první, západní styl, který si ponechává určité identifikační znaky, neexistuje žádný stabilní základ.

Obr. 18: Galerius (?) z Athribis, Egypt; 300 n. l.; porfyr, výška cca 75 cm; Egyptské muzeum v Káhiře; zdroj: LSA-836.

¹⁵¹ KLEINER 1992, 406; LUŽICKÝ 2015, 97.

¹⁵² PRUSAC 2010, 62.

Dalším problémem je znovu využití starších mramorových portrétů, které byly přeryty podle nového tetrarchického stylu (*obr. 19*).¹⁵³ Taková socha pak může nést zbytky portrétních znaků někoho jiného. V tomto trendu později pokračoval i Constantinus vlivem *damnatio memoriae*¹⁵⁴ uvaleného na císaře Maximiana a na jeho syna Maxentia.

Obr. 19: tzv. tetrarcha z Útiky; mramor; přeryto do druhého portrétního tetrarchického typu; nepřirozeně malá hlava vlivem ubrání většího množství materiálu; Rijksmuseum van Oudheden, Leiden; zdroj: PRUSAC 2010, 270, Pl. 43, Fig. 47a a 47d.

Jako určující pro toto období jsou dvě porfyrové skupiny tetrarchů, jedna umístěná v Benátkách a druhá ve Vatikánu. Ze samostatných sochařských vyobrazení to jsou porfyrové hlavy císaře Galeria a mramorové hlavy císařů Diocletiana, Constantia Chlora a Maxentia. Ty jsou většinou identifikovány na základě místa nálezů, nebo srovnáním s mincovními portréty. Jejich určení je proto jen pravděpodobné. Většina ostatních dochovaných soch je anonymních.

¹⁵³ PRUSAC 2010, 61–63, 79–92 .

¹⁵⁴ Zahlazení památky na osobu, která se obzvláště těžce provinila (BARTOŠEK 1994, 83).

4.1 Sousoší tetrarchů

Nejlepší ukázkou tetrarchického portrétního stylu v sochařství jsou císařské porfyrové skupiny. Na nich je nejvíce viditelný druhý tetrarchický styl a nejlépe se zde projevují ideály tetrarchie.

4.1.1 Benátská porfyrová skupina

Toto nejslavnější sousoší tetrarchů bylo vyrobeno kolem roku 300.¹⁵⁵ Místo původu je neznámé, ale později bylo součástí palácového komplexu v Constantinopoli, což potvrdil nález chybějícího fragmentu nohy jednoho z císařů.¹⁵⁶ Dnes je vystaveno v Benátkách na náměstí Sv. Marka. Jako materiál byl použit egyptský porfyr, který byl císaři preferován pro svou purpurovou barvu.¹⁵⁷ Sousoší bylo rozděleno na dva páry a původně bylo umístěno na sloupu. V každém páru jsou císaři stejně velcí, mají tentýž oděv, tytéž zbraně, tytéž šperky a tytéž insignie. Postavení a gesta jsou rovněž tatáž a oba páry jsou spojení srdečným objetím. Všechny ideály tetrarchie – symetrie, jednota, svornost i podobnost jsou zde plně zastoupeny. Každý pár představuje jednoho Augusta a jeho Caesara.¹⁵⁸ Někteří badatelé se ale domnívají, že takové rozdělení je nepřijatelné. Poukazují na to, že v rámci tetrarchie jsou zobrazováni vždy společně dva Augustové a dva Caesarové.¹⁵⁹ Rozdělení na Augusta se svým Caesarem by pak nevyjadřovalo jednotu říše, ale její rozdělení na západní a východní část. Ospravedlňují to i jakousi vyšší vážností, kterou spatřují ve výrazu jednoho páru, který označují jako dva Augusty, proti výrazu podřízenosti páru druhého. To je v rozporu s jejich vlastními tvrzeními, kde označují celou čtveřici za perfektní ukázkou císařské *similitudo*.¹⁶⁰ Také se nedá souhlasit s tím, že by takové zobrazení nevyjadřovalo jednotu říše. Už samotné zobrazení celé čtveřice císařů vyjadřuje jejich vzájemnou svornost a jednotu tetrarchie. Stejně tak musela být propagována nejen svornost mezi Augusty, ale i Augustem a jeho Caesarem. To že k těmto zobrazením skutečně docházelo, nejlépe dokazuje již

¹⁵⁵ STRONG 1976, 272; KLEINER 1992, 403; ELSNER 1998, 63; KLEINER 2010, 279; TUCK 2015, 308.

¹⁵⁶ STRONG 1976, 272; KLEINER 1992, 403; KLEINER 2010, 281.

¹⁵⁷ HANNESTAD 1988, 305–306; KLEINER 1992, 401; RAMAGE 1995, 279; ELSNER 1998, 61; KLEINER 2010, 281; TUCK 2015, 308.

¹⁵⁸ HANNESTAD 1988, 305; KLEINER 1992, 403; ELSNER 1998, 63; KLEINER 2010, 281; TUCK 2015, 308.

¹⁵⁹ L'ORANGE 1984, 9; EFFENBERGER 2013, 215–216.

¹⁶⁰ L'ORANGE 1965, 47; L'ORANGE 1984, 9.

zmiňovaný zlatý medalion (*obr. 17*), na kterém jsou zobrazení všichni čtyři panovníci a kde jsou páry také rozděleny na Augusta a jeho Caesara. Jelikož jsou ale na medailonu uvedena i jejich jména, tak toto rozdělení nikdo nezpochybňuje. Dalším důkazem je u této porfyrové skupiny jediný, jasně viditelný rozdíl. V každém páru je totiž jedna postava zobrazena s plnovousem a druhá bez vousů (*obr. 20, obr. 21*).¹⁶¹ Tím může být naznačen vzájemný vztah obou postav, kdy starší Augustus objímá mladšího Caesara. Dalo by se namítnout, že i mezi Augusty a Caesary bylo rozdělení na mladšího a staršího, ale pak by takové zobrazení dávalo smysl jen tehdy, kdy by šlo o zobrazení dvojice císařů a nikoli celé čtveřice. Bylo by jistě matoucí, i pro antického diváka, vidět Maximiana (služebně mladšího Augusta) jako mladšího muže, a jeho vlastního Caesara Constantia Chlora (služebně staršího Caesara) jako muže staršího.

Obr. 20: první pár benátské skupiny; Augustus s vousy (vlevo) a bezvousý Caesar (vpravo); Benátky; zdroj: EFFENBERGER 2013, 271, Abb. 8.

Obr. 21: druhý pár benátské skupiny, Augustus s vousy (vlevo) a bezvousý Caesar (vpravo); Benátky; zdroj: EFFENBERGER 2013, 271, Abb. 7.

¹⁶¹ HANNESTAD 1988, 305; KLEINER 1992, 403; ELSNER 1998, 63; KLEINER 2010, 281; TUCK 2015, 309.

Dále zůstává otázka, o kterou skupinu tetrarchů jde. Dnes se obecně myslí, že se jedná o kolegium první tetrarchie.¹⁶² Přesnější identifikace jednotlivých postav je prakticky nemožná, neboť sousoší postrádá jakékoliv individuální rysy. Není ani příliš důležitá, protože se jedná o zobrazení tetrarchů a nikoli o snahu zobrazit jednotlivé členy císařského kolegia.¹⁶³

Postavy tetrarchů (*obr. 22*) jsou mírně podživotní.¹⁶⁴ Jejich těla tvarově nerespektují lidskou fyziognomii, ale zachovávají si alespoň správné proporce. Každý má na sobě vojenský oděv v podobě tuniky a hrudního pancíře bez muskulatury, který je v půlce přepásaný vojenským opaskem. Přes ramena mají *paludamentum*¹⁶⁵ a na bocích důstojnický meč s rukojetí ve tvaru ptačí hlavy. Na hlavě mají kulatou, vojenskou ilyrskou čapku, kterou na vyobrazeních zavedl Diocletianus, a která je typická pouze pro období tetrarchie.¹⁶⁶ V čapkách byl nejspíše usazen drahý kámen, který dnes již chybí.¹⁶⁷ Tetrarchové se vzájemně objímají. Caesarové drží svého Augusta pravou rukou zezadu a Augustové svého Caesara zepředu. Všichni čtyři pak v levých rukách drží jílec svého meče. Hlavy mají oválné, s přísným, upřeným výrazem ve tváři. Oči jsou veliké, ale ještě si zachovávají kapkovitý tvar. Na čele jsou výrazně ryté linky a obočí je mírně svraštělé. Vlasy jsou krátké, pod čapkou rovně zastřižené a na spáncích zakulacené. Dvě postavy mají krátký plnovous a dvě jsou bezvousé. Tváře tetrarchů na tomto sousoší odpovídají druhému (východnímu) portrétnímu stylu.

V případě jedné postavy s vousy by se dala zmínit drobnost, která jí odlišuje od ostatních. Tato postava má na čele vyrytu pouze jednu linku. Ostatní tetrarchové mají dvě. Pokud by to nebylo pouze chybou při výrobě, tak by se tato odlišnost dala využít pro bližší identifikaci. Bylo by ale zapotřebí získat portrét, který by se dal s určitostí přiřadit ke konkrétní osobě.

¹⁶² SCARRE 1995, 203; ELSNER 1998, 63.

¹⁶³ KLEINER 1992, 404.

¹⁶⁴ Samotné postavy 129,5 cm (KLEINER 2010, 279); Celkem 159 cm (TUCK 2015, 308).

¹⁶⁵ Paludamentum = vojenský důstojnický plášť sepnutý na jednom rameni.

¹⁶⁶ HANNESTAD 1988, 305.

¹⁶⁷ KLEINER 1992, 403; KLEINER 2010, 281.

**Obr. 22: benátská porfyrová skupina tetrarchů; cca 300 n. l.;
jihozápadní roh baziliky Sv. Marka, Benátky;
zdroj: KLEINER 2010, 278, Fig. 19-1.**

4.1.2 Vatikánská porfyrová skupina

Tato skupina tetrarchů je také rozdělena do dvou párů, ale je ještě více stylizována než benátská skupina. Patrně je i o něco mladší, protože se na ní druhý tetrarchický styl projevil mnohem více. Celková kompozice vyznívá jednodušeji. Postavy jsou podsaditější a zcela ignorují lidskou fyziognomii. Jsou také mnohem menší.¹⁶⁸ Císaři jsou také ve vojenském oděvu, ale nemají opasky a meče. Stejným způsobem se objímají, ale v levých rukách drží globus, symbol vlády nad světem.¹⁶⁹ Na hlavách mají místo kruhových čapek zdobený věnec. Hlavy jsou mnohem širší a obličej je plošší. Všichni čtyři císaři zde mají krátký plnovous. Ovšem jeden pár císařů je zamračený (*obr. 23*) a druhý pár se lehce usmívá (*obr. 24*). Díky tomuto rozdílu to vypadá, že zde jsou páry rozděleny na dva Augusty a dva Caesary.¹⁷⁰ Jednou z interpretací je, že ti zamračení jsou Augustové, protože na nich spočívá větší tíha zodpovědnosti.¹⁷¹ I zde samozřejmě existuje názor opačný. V této skupině pak jiní vidí pro každý pár jednoho Augusta a jednoho Caesara. Oporu v tomto tvrzení nacházejí v drobných rozdílnostech při rytí detailů obličejů.¹⁷² Zde je pravděpodobně správnější první varianta, která dává dva Augusty a dva Caesary k sobě. Musí se přitom vycházet z božské podstaty tetrarchů a jejich *gemini natales*. Toto dvojité zrození z nich dělá božská dvojčata, která mají být zcela identická, a proto není logické, aby se na vyobrazení jeden Augustus nebo Caesar mračil a druhý usmíval. Stejně se to dá vztáhnout i k benátské porfyrové skupině, kde by pak nebylo logické, aby byl jeden z Augustů nebo Caesarů zobrazen s plnovousem a druhý bezvousí.

Sousoší vzniklo těsně po roce 300 a představuje císaře první nebo druhé tetrarchie. Přesná identifikace je opět nemožná vzhledem k naprosté absenci individuálních rysů (*obr. 25*).

¹⁶⁸ Něco přes půl metru (HANNESTAD 1988, 306); cca 56 cm (KLEINER 2010, 282).

¹⁶⁹ Každý sice vládl pouze nad částí impéria, ale společně nad celým římským světem.

¹⁷⁰ L'ORANGE 1984, 9; HANNESTAD 1988, 306.

¹⁷¹ HANNESTAD 1988, 306.

¹⁷² KLEINER 2010, 282.

**Obr. 23: první pár vatikánské skupiny;
Augustové; 300–305 n. l.;
Vatikánská apoštolská knihovna, Řím;
zdroj: LSA-840.**

**Obr. 24: druhý pár vatikánské skupiny;
Caesarové; 300–305 n. l.;
Vatikánská apoštolská knihovna, Řím;
zdroj: LSA-841.**

**Obr. 25: první pár vatikánské skupiny;
Augustové; detail obličejů;
zdroj: KLEINER 2010, 282, Fig. 19-6.**

4.2 Samostatné portréty

4.2.1 Busta z Athribis

Tato porfyrová busta je dávána za nejnápadnější příklad druhého tetrarchického stylu. Je v životní velikosti¹⁷³, vznikla v Egyptě okolo roku 300 a svou dokonalou symetrií a absencí individuálních rysů je ideálem v zobrazování tetrarchů. Císař je na ní zobrazen s typickým vrásčitým čelem, hněvivě staženým obočím a velikýma kulatýma očima s hluboce vrtanými panenkami. Celkový pohled má až hypnotický efekt, který měl patrně vyjadřovat božskost císaře. Krátké rovné vlasy, krátký plnovous a *paludamentum* sepnuté nad jedním ramenem, podtrhují vojenský ráz císaře (*obr. 26*).

Busta byla na základě místa nálezů přiřazena hned několika tetrarchům. V úvahu přicházejí Galerius, Diocletianus, Maximinus Daia a Licinius.¹⁷⁴ Všichni čtyři ovládali po nějaký čas východní část říše, kde busta vznikla. V dnešní době se většinou objevuje identifikace s Galeriem, jenomže Galerius si ponechal správu balkánských provincií a v Egyptě osobně zasahoval pouze v letech 296 a 297, kdy potlačoval povstání v Thebaidě. Proti tomu Diocletianus bojoval v Egyptě v roce 298 proti uzurpátorovi Domitianovi a v letech 301 a 302 trávil celý čas v Alexandrii. Po roce 305 pak ovládal tuto část východu nový Caesar Maximinus Daia. Licinius se zdržoval, stejně jako před ním Galerius, hlavně na Balkáně a východ skutečně ovládl teprve až po roce 313. Pokud bychom tedy chtěli bustu identifikovat jako konkrétního císaře na základě místa a časového určení, tak se nabízejí hlavně císaři Diocletianus a Maximinus Daia.

Vzhledem k tomu, že je tato busta skutečně velmi stylizována, tak se také objevuje názor, že jde spíše o ideál císaře nebo symbol tetrarchie, a není možné jí provázat s nějakou konkrétní osobou.¹⁷⁵

¹⁷³ Celá busta měří cca 75 cm.

¹⁷⁴ L'ORANGE 1965, 118 (pouze Licinius); KLEINER 1992, 404 (pouze Galerius); HANNESTAD 1988, 306.

¹⁷⁵ KLEINER 2010, 281.

Obr. 26: Galerius (?) z Athribis v dolním Egyptě;
okolo 300 n. l.; porfyr, výška cca 75 cm;
Egyptské muzeum v Káhiře;
zdroj: KLEINER 2010, 281, Fig. 19-4.

4.2.2 Hlava z Romuliany

Felix Romuliana¹⁷⁶ bylo místo narození a posledního odpočinku císaře Galeria. V roce 1972 zde byla nalezena porfyrová ruka držící globus a v roce 1993 k ní přibyla hlava (obr. 27).¹⁷⁷ Ta náleží k druhému východnímu stylu a jde tedy opět o velmi stylizovaný portrét. Hlava je oválná, s krátkým účesem, ale je bezvousá. Nápadně se tak podobá vyobrazením Caesarů na benátské porfyrové skupině.¹⁷⁸ Oči jsou opět velké, ale postrádají uhrančivost busty z Athribis. I obočí je mnohem méně svraštělé. Výrazným znakem je zde však bohatě zdobený věnec. Ten je osázen třemi oválnými kameny a čtyřmi malými bustami tetrarchů, kteří ale nejsou stejně oděni. Jeden je zobrazen v heroické nahotě, další v šupinové zbroji, další v tóze a poslední v *paludamentu*.¹⁷⁹ Leadbetter se domnívá, že nejde o standardní zobrazení tetrarchie, ale o členy rodiny Joviů – Diocletiana, Galeria, Licinia a Maximina Daii.¹⁸⁰ Takové tvrzení je ale nepravděpodobné už kvůli povaze samotné tetrarchie. Zobrazována je vždy vládnoucí čtveřice, čímž se propaguje jednota císařského kolegia a celé říše. Navíc není důležité, o které tetrarchy se jedná. Důležitý je pouze symbol vládnoucí čtveřice a její svornost, i když je jisté, že v tu danou chvíli tím byli myšleni aktuální kolegové císaře, kterému náležela samotná socha. Rozdílné odění pak bude symbolickým vyjádřením rozsahu jejich majestátu – božská podstata (heroická nahota), císař (*paludamentum*), civilní činitel (tóga) a voják (zbroj).

Obr. 27: hlava z Romuliany; po roce 300 n. l.; zdroj: Národní muzeum Zaječar.

Samotná hlava byla identifikována jako Galerius. Vzhledem k místu, ke kterému se váže pouze postava Galeria, je to pochopitelné. Napovídá tomu i časové určení a podobnost s postavami Caesarů na benátské porfyrové skupině.

¹⁷⁶ Dnešní Gamzigrad v Srbsku.

¹⁷⁷ ELSNER 1998, 63.

¹⁷⁸ ELSNER 1998, 61; LEADBETTER 2009, 238.

¹⁷⁹ LEADBETTER 2009, 239.

¹⁸⁰ LEADBETTER 2009, 239.

4.2.3 Diocletianus z Nicomedie

Tato mramorová hlava byla nalezena v Nicomedii, sídelním městě císaře Diocletiana. Její identifikace s Diocletianem je pouze na základě místa nálezu a některých charakteristických znaků pro zobrazování tetrarchů. Dříve byla tato identifikace zpochybňována, protože portrét nese i znaky císařů dřívějšího období.¹⁸¹ Dnes je téměř jisté, že jde o vyobrazení tetrarchického císaře, které ale vzniklo přerytím dřívějšího neznámého portrétu.¹⁸² Samotná socha patrně vznikla před ustavením tetrarchie, takže si ponechává realistický vzhled i přesto, že vznikla na východě říše. Otázkou pak zůstává, či individuální rysy jsou zde ponechány. Jestli dříve portrétované osoby, či Diocletiana samotného (*obr. 28*).

Císař nese na hlavě zdobený věnec, má velké upřené oči a svráštělé obočí. Vlasy i vousy jsou typické pro dřívější období. Na čele má císař jednu hlubokou rýhu, kterou můžeme spatřit i u jednoho z Augustů na benátské porfyrové skupině.

**Obr. 28: Diocletianus (?) z Nicomedie;
Archeologické muzeum v Istanbulu;
zdroj: PRUSAC 2010, 271, Pl. 44, Fig. 48a a 48b.**

¹⁸¹ L'ORANGE 1984, 23.

¹⁸² PRUSAC 2010, 146 (CAT 281).

4.2.4 Constantius Chlorus z Kodaně a Berlína

Dvě mramorové hlavy z Říma, které jsou dnes uloženy v muzeích v Kodani a Berlíně jsou připisovány císaři Constantiovi. Jsou krásnou ukázkou západního, více realistického stylu. Císař si na nich ponechává typické znaky, které se dají vypočítat i na jeho mincích ze západních mincoven a na sochách jeho syna Constantina.¹⁸³ Obě jsou zpracovány velmi precizně, ale Kodaňská hlava má o něco jemnější rysy. Vznikly kolem roku 300,¹⁸⁴ i když Berlínská se zdá být o malinko mladší, protože už nese některé znaky východního stylu.

Obě hlavy mají úzký protáhlý obličej s výraznou špičatou bradou, krátké vlasy a jen mírně naznačený plnovous. Kodaňská (*obr. 29*) má usměvavé srdčité rty a velký zahnutý nos. Zcela jí chybí přísný výraz. Berlínská (*obr. 30*) má větší a schematictější oči, srdčité, ale už mnohem rovnější rty a objevující se zachmuřený výraz. Nos, který je pro Constantia tak příznačný, jí bohužel chybí.

**Obr. 29: Constantius Chlorus; Ny Carlsberg Glyptotek;
zdroj: PRUSAC 2010, 266, Pl. 39, Fig. 40a a 40b.**

¹⁸³ L'ORANGE 1984, 30.

¹⁸⁴ L'ORANGE 1984, 30; KLEINER 1992, 406.

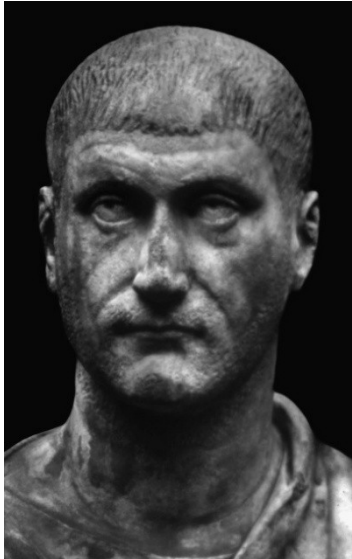
Obr. 30: Constantius Chlorus; Staatliche Museen zu Berlin;
zdroj: PRUSAC 2010, 266, Pl. 39, Fig. 41a a 41b.

4.2.5 Tři mramorové hlavy císaře Maxentia

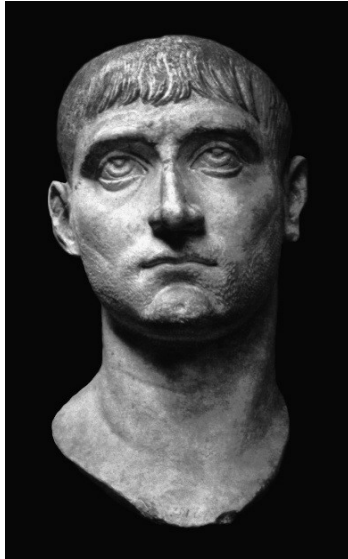
Maxentiovy portréty si po celou dobu jeho panování ponechávají charakteristické znaky. Vzhledem k tomu, že nebyl součástí oficiální tetrarchie, měl možná potřebu se vůči ní vyhranit a císařské *similitudo* pro něho nebylo tak důležité. I když se tetrarchům velmi podobá a jeho původně západní styl přebírá prvky východního, tak je u něj vždy viditelný rozdíl ve tvaru účesu. Maxentius má nad čelem vlasy uspořádané do pramínek či loken. Tento rozdíl ve skulptuře souhlasí i s jeho vyobrazením na mincích.¹⁸⁵ Všechny tři hlavy pocházejí nejspíše z Říma a vznikaly v letech 307 až 312. Navzájem si jsou velmi podobné. Dnes jsou uloženy v Římě, Drážďanech a Stockholmu. Římská (*obr. 31*) je ze všech nejvíce realistická a provedení účesu nad čelem ještě není tak výrazné.¹⁸⁶ Drážďanská (*obr. 32*) je už trochu více schematická. Má větší oči a prameny vlasů jsou výraznější. Stockholmská (*obr. 33*) je již velmi schematická, ale svou podobnost s předešlými nezapře.

¹⁸⁵ L'ORANGE 1984, 35; KLEINER 1992, 407.

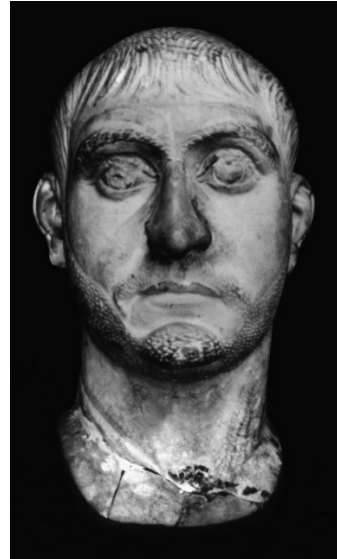
¹⁸⁶ Přiřazena k Maxentiovi s menší jistotou (PRUSAC 2010, 63).

**Obr. 31: Maxentius (?)
z Říma;
Museo Torlonia;
zdroj: PRUSAC 2010,
278, Pl. 51, Fig. 56.**

**Obr. 32: Maxentius
z Drážďan; Staatliche
Kunstsammlungen;
zdroj: PRUSAC 2010,
277, Pl. 50, Fig. 53a.**

**Obr. 33: Maxentius
ze Stockholmu;
Nationalmuseum;
zdroj: PRUSAC 2010,
278, Pl. 51, Fig. 54.**

4.2.6 Anonymní portrét z Alby Fucens

Velice výraznou ukázkou východního tetrarchického stylu na západě je mramorová hlava z Alby Fucens v Itálii (*obr 34*). Tetrarcha má typické hrozivé čelo, velké upřené oči a krátký účes a plnovous. Výrazem ve tváři připomíná pár Augustů ve vatikánské porfyrové skupině.

**Obr. 34: tetrarcha z Alby Fucens;
mramor; Národní archeologické
muzeum, Chieti;
zdroj: PRUSAC 2010, 272,
Pl. 45, Fig. 50a.**

5. IKONOGRAFIE NA MINCÍCH

Mincovní portréty za tetrarchie se dají rozdělit do dvou základních období. První je před mincovní reformou císaře Diocletiana v roce 294, kdy se císaři nechávali na svých mincích portrétovat v tradici vojenských císařů, a druhé, poreformní období, kdy se začínaly projevovat tendence zobrazovat císaře v souladu s ideály tetrarchie. Právo razit mince měli všichni členové císařského kolegia. Každý ze čtyř císařů razil ve svěřené oblasti mince nejen se svým jménem a portrétem, ale i mince se jmény a portréty všech svých spoluvladařů.¹⁸⁷ Díky postupnému stírání rozdílů v individuálních rysech jednotlivých císařů bylo běžné, že jeden mincovní obraz sloužil k zobrazení všech členů kolegia. Rozlišení je pak možné jen na základě opisů na minci (*obr. 35*).

Vzhledem k malému množství dochovaných soch jsou mince z ikonografického hlediska pro období tetrarchie vhodnější.¹⁸⁸ Na lících stranách se dají sledovat portréty jednotlivých císařů a na rubových stranách prostředky jejich vládní propagandy.

Obr. 35: dva AE follisy císařů Diocletiana a Galeria (zvětšeno 2:1); bez opisů na minci by bylo nemožné panovníky od sebe rozlišit; Diocletianus: Cyzicus, RIC VI 10a; zdroj: Jesus Vico 144, 3143; Galerius: Cyzicus, RIC VI 7b, zdroj: Jesus Vico 144, 283.

¹⁸⁷ HANNESTAD 1988, 306; KURZ 2006, 137–138.

¹⁸⁸ KLEINER 1992, 400; LUŽICKÝ 2015, 92.

5.1 Mincovní nominály

Mezi lety 284 až 294 razil císař Diocletianus, a později i jeho kolegové, mincovní nominály zděděné z předchozího období. Převážně to byl zlatý *aureus* a měděný *antoninianus*¹⁸⁹. Další nominály jako měděný *denarius*¹⁹⁰, *quinarius*¹⁹¹ a *as*¹⁹² se razily už jen sporadicky a v roce 294 byly v rámci Diocletianovy mincovní reformy zrušeny.¹⁹³ Nové nominály, které Diocletianus zavedl, byly stříbrný *argenteus*¹⁹⁴, bronzový *follis*¹⁹⁵ nebo také *nummus*¹⁹⁶ a měděný *laureatus*¹⁹⁷. V případě *laureatu* šlo ale o vzácně raženou minci, od které se po krátké době upustilo. V podstatě tedy můžeme hovořit pouze o čtyřech hlavních nominálech, zastoupených třemi mincovními kovy¹⁹⁸ – *aureus*, *argenteus*, *follis* a *antoninianus* (obr. 36). Každý kov pak představoval skupinu obyvatel, na kterou byl zaměřen. Zlaté mince byly určeny pro nejvýše postavené občany, stříbrné pro střední vrstvy a bronzové nebo měděné pro nejchudší obyvatelstvo. Od toho se také odvíjela vládní propaganda, která pro každou skupinu vybírala motivy na rubové strany mincí.

Obr. 36: ukázka nejběžnějších nominálů (zvětšeno 1,5:1);
zleva: aureus císaře Constantia Chlora, zdroj: NAC 91, 63;
argenteus císaře Diocletiana, zdroj: RM 26, 979;
follis/nummus císaře Galería, zdroj: Jesus Vico 144, 283;
antoninianus císaře Maximiana, zdroj: GHN 319, 751.

¹⁸⁹ Antoninianus je moderní název odvozený od jména císaře Caracally, který jí v roce 215 n. l. zavedl. Původně byla stříbrná a v nominální hodnotě dvou denárů. Postupně ztrácela podíl stříbra, takže po polovině 3. století byl již pouze z mědi (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 33–35).

¹⁹⁰ Denarius = denár. Původně stříbrná mince.

¹⁹¹ Quinarius = quinar. Původně stříbrná mince v hodnotě ½ denáru.

¹⁹² As byla měděná, popřípadě bronzová mince již od počátku své ražby.

¹⁹³ Viz poznámka 79.

¹⁹⁴ Viz poznámka 75.

¹⁹⁵ Viz poznámka 76.

¹⁹⁶ Viz poznámka 77.

¹⁹⁷ Viz poznámka 78.

¹⁹⁸ Zlato, stříbro a slitiny mědi.

5.2 Západní a východní styl

Tetrarchické portréty vyplňují volný prostor mince mnohem více, než tomu bylo v dřívějším období. Tato větší plocha obrazu, který je zároveň plošší, byla dosažena roztažením přirozených proporcí – nadměrnost obličejové části, tloušťka krku.¹⁹⁹ Roztažení proporcí bylo také umožněno i tím, že busta císaře je většinou omezena jen na vršky ramen nebo i na samotný krk. Tato shrnující charakteristika je z počátku typická hlavně pro východní styl. Ten patrně vzniká vlivem zobrazování císaře Galeria nebo Diocletiana na východě říše.²⁰⁰ Ve východním stylu je patrná velká stylizace portrétních rysů, která vede až k odosobnění zobrazovaného. To je vyjádřeno především geometrickou jednoduchostí obličeje, šrafovaným pojetím vlasů a vousů a silnou akcentací oka, které vypadá téměř kruhově.²⁰¹ Císař tak má díky zvýrazněným očím velmi přísný a upřený pohled. Celkový dojem pak podtrhuje objemná hlava s rovným krátkým nosem a širokými tvářemi, velká spodní část obličeje se silnými čelistmi a mohutný krk. Východní styl, který se díky svému potlačování individuálních rysů lépe hodí k vyjádření propagované podobnosti císařů, se postupně dostává i do západních mincoven a ovlivňuje místní ražby. Západní styl z počátku navazuje na tradici zobrazování vojenských císařů. Portréty jsou zhotovovány s větší pečlivostí a císaři na nich vypadají přirozeněji. I zde ale dochází k odstraňování osobních rysů a vlivem východního stylu ke stylizaci portrétu. Postupným přebíráním východního stylu mělo za následek, že po roce 305 můžeme mluvit o ustáleném tetrarchickém portrétu. Ten sice neměl jednotný charakter, lišil se od mincovny k mincovně, ale přesně odpovídal výše uvedenému popisu. Výjimku mohou tvořit jen některé zlaté ražby, kterým se při výrobě přeci jen věnovala větší pozornost, než těm z méně hodnotných kovů. Diocletianus tak může být zobrazen s výrazně vrásčitým čelem, Maximianus Herculius s menším bambulovitým nosem nebo špičatou bradou a Constantius Chlorus s kudrnatým plnovousem nebo velkým zakřiveným nosem. Během druhé a třetí tetrarchie pak ale veškeré individuální rysy mizí. Pouze uzurpátor Maxentius si ponechává jeden charakteristický rys a císař Constantinus si kolem roku 312 začíná vytvářet styl vlastní.

¹⁹⁹ GÜNTHER 1938, 24.

²⁰⁰ L'ORANGE 1984, 16.

²⁰¹ GÜNTHER 1938, 26–27.

5.3 Lící strana

Lící strana je stejně jako v předchozích obdobích věnována portrétu císaře. Ten může být reprezentován samotnou hlavou s krkem, hlavou s vršky ramen (polobustou) nebo hlavou s poprsím (bustou). Samotná hlava nebo polobusta bývá zdobena vavřínovým věncem nebo paprskovou korunou, tzv. *radiatem*²⁰², a je zobrazována nahá. Hlava s poprsím může mít ještě přilbici nebo přilbici s *radiatem* a oblečena je ve zbroji, vojenském plášti nebo slavnostním rouchu. Výjimečně může být ještě i jiná pokrývka hlavy. Například císař Maximianus je na některých zlatých mincích zpodobněn jako Hercules se lví kůží. Prostovlasá hlava, tedy bez zdobení, se u císařů během tetrarchie neobjevuje.²⁰³ V případě celé busty může císař v ruce držet kopí, štít, globus, olivovou ratolest nebo žezlo s orlem na konci. Smyslem těchto zobrazení byla jeho schopnost vítězit v boji nebo jeho vláda nad světem. Císař může hledět vpravo i vlevo.²⁰⁴ Směr pohledu ale zřejmě neměl zvláštní obsahový význam (*obr. 37*).²⁰⁵

**Obr. 37: tři follisy císaře Diocletiana (zvětšeno 1,5:1);
zleva: pouze hlava s krkem, císař hledí vpravo, vavřínový věnc, hlava vyplňuje celý prostor; zdroj: RN 26, 978;
polobusta, císař hledí vpravo, vavřínový věnc, hlava se zmenšuje v závislosti na celkové délce; zdroj: Rauch 19, 425.
hlava s poprsím, císař hledí vlevo, ve zbroji, se štítem a kopím přes rameno, přilbice, hlava velmi malá; zdroj: CGB.fr Monnaies 4, 119.**

²⁰² Používá se k označení dvounominálu.

²⁰³ Pouze posmrtné ražby Romula, syna uzurpátora Maxentia, mají hlavu bez zdobení.

²⁰⁴ Maxentius se nechává výjimečně zobrazovat i v čelním pohledu (Lužický 2015, 99).

²⁰⁵ KURZ 2006, 142.

5.3.1 Gaius Valerius Diocletianus Jovius

Císař Diocletianus byl ústřední postavou celé tetrarchie. Razil na všech nominálech své doby a vždy s titulem Augusta. Po abdikaci v roce 305 byl pro něj ražen bronzový follis a ½ follis,²⁰⁶ kde je označen jako starší Augustus (SEN*iori* AVGV*sto*). Jeho portréty jsou nejméně substituovány, což je způsobeno tím, že jeho portrét byl dominující, a že zpočátku vládl sám.²⁰⁷ Na některých mincích má užší hlavu a výrazné vrásky na čele (*obr. 38, obr. 39*).

Obr. 38: AE follis císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1); samotná hlava;
opis aversu: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG (císař hledí vpravo, na čele má tři
hluboké vrásky);
opis reversu: GENIO POPVLI ROMANI (Genius římského lidu drží pateru a roh hojnosti);
SMN: Nicomedia; RIC VI 27a; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 39: AE antoninianus (poreformní radiatus) císaře Diocletiana
(zvětšeno 2:1); hlava s poprsím;
opis aversu: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG
(císař hledí vpravo, paludamentum, radiatus);
opis reversu: CONCORDIA MILITVM
(vlevo stojící Jupiter předává císaři globus s malou Victorií);
HB: Heraclea; RIC VI 13; zdroj: vlastní fotografie.

²⁰⁶ PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 259.

²⁰⁷ L'ORANGE 1984, 15.

5.3.2 Marcus Aurelius Maximianus Herculus

Pro jeho mincovní portréty platí téměř to samé co pro Diocletiana. Rozdíl je jen v tom, že na některých mincích má císař trochu prohnutý a zdvižený bambulovitý nos, a na několika svých zlatých mincích je zpodobněn jako Hercules ve lví kůži. Po krátký čas razil mince jen s titulem Caesara. Od roku 286 do roku 305 už s titulem Augusta (*obr. 40*). Po roce 305 mu byly raženy bronzové follisy a ½ follisy, kde je také označován jako starší Augustus. V letech 306 až 308 se nechal znovu prohlásit císařem a razil stejné nominály s titulem Augusta. Po jeho smrti v roce 310 nechal Mexentius razit posmrtné mince, kde je Maximianus zobrazen s kápí přes hlavu (*obr. 41*).

Obr. 40: AE antoninianus císaře Maximiana (zvětšeno 1,5:1); hlava s poprsím;
opis aversu: IMP C M A VAL MAXIMIANVS P F AVG
(císař hledí vpravo, ve zbroji, radiatus);
opis reversu: CONSERVATOR AVGG
(vpravo stojící Hercules se opírá o kyj a společně s císařem obětuje nad oltářem);
XXI HP: Siscia; RIC V.2 580v; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 41: AE follis posmrtná ražba pro císaře Maximiana (zvětšeno 2:1); samotná hlava;
opis aversu: DIVO MAXIMIANO PATRI MAXENTIVS AVG
(císař hledí vpravo, přes hlavu má kápi);
opis reversu: AETERNA MEMORIA (hexastylos s orlem);
M OST S: Ostia; RIC VI 25; zdroj: JEF 128, 410.

5.3.3 Flavius Constantius Chlorus

Constantiův portrét je nejméně zasažen východním stylem. Je to pravděpodobně dáno tím, že jeho správní oblast byla nejvíce na západě. Jeho vyobrazení jako vojenského císaře u něj přetrvá nejdéle.²⁰⁸ I poté, co začne být ovlivňován východním stylem, ponechá si některé charakteristické rysy – protáhlý obličej, vyčnívající brada a výrazný orlí nos. Záhadou zůstává jeho zobrazování na mincích ve východní části říše, kde se objevuje s kudrnatým plnovousem (*obr. 42*). Od roku 293 do roku 305 razil pouze s titulem Caesara (*obr. 43*). Do své smrti v roce 306 s titulem Augusta (*obr. 44*).

Obr. 42: AV aureus Constantia Chlora s kudrnatým plnovousem (zvětšeno 2:1); SM A: Antiochia; RIC VI 8; zdroj: GWLB 92, 62.

Obr. 43: AE follis Constantia Chlora s titulem Caesara (zvětšeno 1,5:1); císař vyobrazen se zakřiveným nosem; TR: Augusta Treverorum; RIC VI 594a; zdroj: NN 44, 1014.

Obr. 44: AR argenteus Constantia Chlora s titulem Augusta (zvětšeno 2:1); SM SD: Serdica; RIC VI 11a, RSC V 304A; zdroj: GM 215, 466.

²⁰⁸ L'ORANGE 1984, 29; LUŽICKÝ 2015, 96.

5.3.4 Galerius Valerius Maximianus

Nový obraz tetrarchického císaře, který postupně vytlačuje portrétní typ vojenského císaře, je dán obrazem Galeria.²⁰⁹ Je to právě jeho stylizovaný portrét, který se objevuje na východě a pomalu ovlivňuje ostatní císařská vyobrazení. Pro Galeria by měl být typický nejvíce upřený a hrozivý pohled. S titulem Caesara (obr. 45) razil v letech 293 až 305, poté až do roku 311 s titulem Augusta (obr. 46).

Obr. 45: AE follis císaře Galeria s titulem Caesara (zvětšeno 2:1); polobusta;
opis aversu: CAL VAL MAXIMIANVS NOB CAES
(císař hledí vpravo, vavřínový věnec);
opis reversu: GENIO POPVLI ROMANI
(stojící Genius římského lidu drží pateru a roh hojnosti);
HTA: Heraclea; RIC VI 18bA; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 46: AV aureus císaře Galeria s titulem Augusta (zvětšeno 2:1);
opis aversu: IMP MAXIMIANVS P F AVG
(císař hledí vpravo, vavřínový věnec);
opis reversu: IOVI CONSERVATOR (stojící Jupiter, v rukou drží
svazek blesků a dlouhé žezlo, pod ním orel s věncem v zobáku);
SM SD: Serdica; RIC VI 18a; zdroj: Rauch 100, 10.

²⁰⁹ L'ORANGE 1984, 26.

5.3.5 Flavius Severus a Maximinus Daia

Oba tyto císaře nemají na svých mincích již svoje individuální rysy. Jejich portréty jsou substitucemi císařů Diocletiana a Galeriana.²¹⁰ U Maximiana je také možné, že mezi ním a jeho strýcem Galerianem existovala fyziognomická podobnost.²¹¹ Oba razili své mince s titulem Caesara i Augusta (obr. 47, obr. 48) a pro Maximiana byly Galerianem raženy mince s titulem *Filius Augustorum* (FIL AVGG).²¹²

**Obr. 47: AE ¼ follis císaře Severa s titulem Caesara (zvětšeno 3:1);
opis aversu: FL VAL SEVERVS NOB C (císař hledí vpravo, vavřínový věnec);
opis reversu: GENIO POPVLI ROMANI
(stojící Genius římského lidu drží v ruce pateru a roh hojnosti);
SIS: Siscia; RIC VI 170a; zdroj: vlastní fotografie.**

**Obr. 48: AE follis císaře Maximiana s titulem Caesara (zvětšeno 2:1);
opis aversu: MAXIMINVS NOB C
(císař hledí vpravo, vavřínový věnec, paludamentum);
opis reversu: GENIO POPVLI ROMANI
(stojící Genius římského lidu drží v ruce pateru a roh hojnosti);
značka nečitelná: Lugdunum; RIC VI 199b; zdroj: vlastní fotografie.**

²¹⁰ L'ORANGE 1984, 33.

²¹¹ L'ORANGE 1984, 31–32.

²¹² V letech 308 – 310, jako odškodnění za to, že nebyl jmenován Augustem (BRUUN 1992, 221–222).

5.3.6 Constantinus a Licinius

Ražby Constantina i Licinia během období tetrarchie jsou také pouze substitucemi císařů Constantia Chlora a Galeria. Licinius pokračuje v tetrarchickém stylu i po roce 313, ale jeho portréty mají velmi ostré rysy a špičatý nos (*obr. 49*). Ve své polovině říše takto zobrazuje i Constantina. Constantinus tetrarchický model opouští kolem roku 312 a vytváří si úplně nový způsob zobrazování císaře. Licinius razí své mince pouze s titulem Augusta. Constantinus má na svých mincích tituly Caesar (*obr. 50*), *Filius Augusti* nebo *Augustorum*²¹³, Augustus a *Augustus Maximus* (AVG MAX)²¹⁴.

Obr. 49: redukováný AE follis císaře Licinia (zvětšeno 2:1);
opis aversu: IMP LIC LICINIVS P F AVG (císař hledí vpravo, vavřínový věnec);
opis reversu: IOVI CONSERVATORI (stojící Jupiter drží v pravé ruce malou
bohyni vítězství Victorii a v levé ruce dlouho hůl, vlevo orel s věncem v zobáku);
SIS: Siscia; RIC VI 230a; zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 50: AE follis císaře Constantina s titulem Caesara (zvětšeno 2:1);
opis aversu: CONSTANTINVS NOB CAES (císař se velmi podobá otci Constantiovi);
opis reversu: CONSERVATORES VRB SVAE (hexastylos, sedící Roma s globem a žezlem);
R Q: Řím; RIC VI 164; zdroj: CNG 375, 714.

²¹³ Sám tento titul nepoužíval. Byl mu udělen Galeriem po roce 308 místo titulu Augustus. Všechny tyto ražby pak pocházejí z mincoven pod správou císaře Galeria.

²¹⁴ Augustus Maximus = nejvýše postavený císař. Tento titul mu udělil v roce 312 římský senát za porážku Maxentia. Na mincích se objevuje, ale až po roce 315 (KURZ 2006, 140).

5.3.7 Maxentius

Císař Maxentius má proti ostatním tetrarchům hlouběji profilované vyznačení rysů. Má příjemnější výraz a vlasy nad čelem nemá rovně zastříženy, ale uspořádány do malých loken (*obr. 51*). Na některých svých mincích je zobrazován i čelně (*obr. 52*). Postupně využívá tituly *princeps*²¹⁵, Caesar a Augustus.²¹⁶

**Obr. 51: AE follis císaře Maxentia s titulem Augustus (zvětšeno 2:1);
opis aversu: IMP MAXENTIVS P F AVG (císař má vlasy uspořádány do loken);
opis reversu: CONSERV VRB SVAE (v chrámu sedící Roma je věněna Victorií, mezi
nimi klečí zajatec, Roma drží globus a žezlo);
S T: Ticinum; RIC VI 295; zdroj: vlastní fotografie.**

**Obr. 52: AV aureus císaře Maxentia v čelním pohledu (zvětšeno 2:1);
opis aversu: MAXENTIVS P F AVG (paludamentum);
opis reversu: VICTORIA AETERNA AVG N
(sedící Maxentius přijímá od Victorie globus);
P OST: Ostia; RIC VI 10; zdroj: NAC 62, 2091.**

²¹⁵ KURZ 2006, 139; PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 272.

²¹⁶ S tituly princeps a caesar razil jen velmi krátce na začátku své nelegitimní vlády roku 306. Většina jeho mincí je proto s titulem Augustus (PETRÁŇ – FRIDRICHOVSKÝ 2008, 272).

5.4 Rubová strana

Rubové strany zůstávají i během tetrarchie místem pro říšskou propagandu. Stejně jako na dřívějších mincích se oslavují ochranná božstva, různé ctnosti, vítězství ve válkách nebo různé monumenty. Novinkou však bylo, že se všemožně propagovala jednota říše v rámci tetrarchického systému. Osobní propagace císaře tak zcela ustoupila propagandě kolektivního systému vlády. Další změnou bylo rozdělení typů propagandy podle mincovních kovů.²¹⁷ Tak mohla zacílit na různé vrstvy římské společnosti. Zlaté, stříbrné a bronzové mince byly určeny vždy různým skupinám obyvatel, kteří s nimi přicházeli do styku, a podle toho se na nich lišily i obrazy a nápisy.

5.4.1 Zlaté mince

Na zlatých mincích se nejčastěji objevuje partnerství Diocletiana a Maximiana a jejich vztah k Jovovi a Herculovi. Tak jsou například vyobrazeni stojící Jupiter nebo Hercules s legendou typu IOVI nebo HERCVLI CONSERVATORI AVGGustorum (Jovovi / Herculovi ochránci císařů), nebo stojící či bojující Hercules s legendou HERCVLI VICTORI (vítěznému Herculovi). Jsou zobrazováni i samotní císaři, kdy je propagována jejich jednota legendou CONCORDIAE AVGGustorum NNostrorum (Svornosti našich císařů) (*obr. 53*). Dalším mincovním typem pak může být zobrazení císařů v zastávání konzulského úřadu. Stojící císař oděn v tógu, držící globus a s legendou CONSVL III Pater Patriae PROCOSnsul (konzul potřetí, otec vlasti, prokonzul).

**Obr. 53: AV aureus císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1);
opis aversu: DIOCLETIANVS
AVGVSTVS;
opis reversu: CONCORDIAE AVGG
NN (císaři sedí na konzulských křeslech,
nad nimi je Victorie, která jim usazuje
na hlavy věnce;
Antiochia; RIC VI 313;
zdroj: NAC 80, 230.**

²¹⁷ KURZ 2006, 145.

5.4.2 Stříbrné mince

Na stříbrných mincích, které již byly určeny širšímu okruhu příjemců, se objevují hlavně VICTORIA (vítězství), CONCORDIA (svornost), PROVIDENTIA (prozřetelnost) a VIRTVS (udatnost) a to vždy ve spojení s vojskem (MILITVM) nebo císaři (AVGGustorum). Například může být oslavována udatnost vojáků (VIRTVS MILITVM) doplněna obrazem brány vojenského tábora (obr. 54). Nejkrásnější ukázkou cílené propagandy na stříbrných mincích je však typ s věncem a číslicí 96 (XCVI). Nové stříbrné mince byly standardizovány na 1/96 římské libry a tato skutečnost byla na minci vyobrazena, aby jejího příjemce ubezpečovala o její kvalitě (obr. 55).²¹⁸ Ideál samotné tetrarchie je názorně ukázán na typu VICTORIA SARMATica, kde vítězství jednoho císaře je zásluhou celého kolegia (obr. 56).

Obr. 54: AR argenteus císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1); opis reversu: VIRTVS MILITVM (vojenský tábor); ANTH: Antiochia; RIC VI 39b, RSC V 520h; zdroj: Rauch 9, 1226.

Obr. 55: AR argenteus císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1); opis reversu: XCVI (96 ve věnci); T: Ticinum; RIC VI 20a, RSC V 548a; zdroj: NN 24, 639.

Obr. 56: AR argenteus císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1); opis reversu: VICTORIA SARMAT (tetrarchové společně obětují před branou města); H A: Heraclea; RIC VI 6, RSC V 488j; zdroj: NN 24, 641.

²¹⁸ KURZ 2006, 146.

5.4.3 Bronzové mince

Na bronzových mincích se objevuje největší počet různých vyobrazení a nápisů, neboť byly určeny pro každodenní platební styk, tedy nejširším vrstvám obyvatelstva. Na nových follisech se ale nejvíce objevují dva typy: GENIO POPVLI ROMANI (Geniovi římského lidu) a SACRA MONETA AVGGUSTORUM ET CAESARUM NOSTRORUM (posvátná Spravedlnost našich Augustů a Caesarů, kterou uplatňují při ražbě mince).²¹⁹ Tyto dva typy krásně ilustrují, jakým způsobem se snaží císařská propaganda působit na obyvatele říše. V typu GENIO POPVLI ROMANI (obr. 57) se snaží o propagaci jednoty římské společnosti, která je již velmi rozkolísaná a typem SACRA MONETA (obr. 58) zdůrazňují spravedlnost císařské mincovní politiky, kterou se snaží vrátit lidu důvěru v římskou minci. V typech, kde se objevuje AVGG ET CAESS také zdůrazňují samotnou tetrarchii. Zdvojení koncových písmen v titulatuře značí množství císařů (AVGG pro dva Augusty a CAESS pro dva Caesary). Genius římského lidu bývá zobrazován jako nahý mladík, který má na hlavě *modius*²²⁰ a v ruce drží roh hojnosti a *pateru*²²¹, ze které občas vylévá tekutinu. *Juno Moneta* či *Aequitas*²²² je zobrazována jako stojící ženská postava s rohem hojnosti a váhami.

Obr. 57: AE follis císaře
Galeria (zvětšeno 1,5:1);
typ: GENIO POPVLI
ROMANI;
HTA: Heraclea;
RIC VI 18bA;
zdroj: vlastní fotografie.

Obr. 58: AE follis císaře
Galeria (zvětšeno 1,5:1);
typ: SACRA MONETA
AVGGUSTORUM
ET CAESARUM
NOSTRORUM;
SIS: Siscia; RIC VI 133b;
zdroj: vlastní fotografie.

²¹⁹ KURZ 2006, 147.

²²⁰ Modius = cylindrická pokrývka hlavy odvozená od měrné jednotky pro obilí.

²²¹ Patera = mělká mísa, která se používala na odlévání vína při oběti bohům.

²²² Aequitas = spravedlnost a Moneta mají stejné atributy (KLAWANS 1959, 44, 48; KURZ 2006, 130).

5.4.4 Mincovní značky

Oproti dřívějším obdobím se skoro na všech mincích tetrarchie objevují mincovní značky.²²³ To bylo jistě dáno decentralizací vládních mincoven a nutností jejich kontroly. Značky jsou umístovány do dolní úseče a mohou být doplněny zkratkou S M (*sacra moneta*), označující mincovnu obecně. Řeckým nebo latinským písmenem či číslicí se pak odkazuje na konkrétní mincovní dílnu.²²⁴ Například zkratka SMALB (SACRA MONETA ALEXANDRIA BETA) znamená mincovnu v Alexandrii a druhou mincovní dílnu.²²⁵ Písmeno nebo číslo dílny nemusí být vždy součástí zkratky. Buď není zobrazeno vůbec, nebo se nachází v oblasti mezi opisem a mincovním obrazem. Vedle těchto značek se ještě objevují pomocné značky, které mohly dále specifikovat mincovní dílnu nebo byly zkratkami určitých hesel. Jedná se o hvězdu (*obr. 59*) nebo srpek měsíce (*obr. 60*) a různé dvojice písmen (*obr. 61*). Vysvětlení významu u těchto dvojic písmen je ale vždy pouze hypotetické.

Obr. 59: AE follis císaře Galeria (zvětšeno 2:1);
opis: M SACRA AVGG ET CAESS NN;
B TR: mincovna Augusta Treverorum,
druhá mincovní dílna;
napravo od Aequitas je pod rohem hojnosti
pomocná značka ve tvaru hvězdy;
RIC VI 490;
zdroj: NAC 92.2; 2454.

Obr. 60: AE follis císaře Galeria (zvětšeno 2:1);
opis: SACRA MONET AVGG ET CAESS
NOSTR;
SIS: mincovna Siscia;
napravo od Aequitas mincovní značka B
označuje druhou mincovní dílnu;
nalevo od Aequitas je pod váhami pomocná
značka ve tvaru srpku měsíce;
RIC VI 133b;
zdroj: vlastní fotografie.

²²³ Pokud značka chybí, jedná se o hlavní mincovnu v Římě.

²²⁴ Klawans 1959, 58.

²²⁵ Beta jako druhé písmeno řecké abecedy.

Obr. 61: AE follis císaře Diocletiana (zvětšeno 2:1);

opis aversu: IMP C DIOCLETIANVS P F AVG;

opis reversu: GENIO POPVLI ROMANI;

ALE: mincovna Alexandria;

**napravo od stojícího Genia mincovní značka € označující pátou mincovní dílnu;
po obou stranách stojícího Genia písmena S a P jako pravděpodobná zkratka pro
SALVS PVBLICA nebo PRINCIPI;**

RIC VI 34a;

zdroj: SMB 18246420.

6. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo ukázat možnosti zobrazování císařů v rámci období tetrarchie a vysvětlit okolnosti, které k němu vedly. Ukázalo se, že právě samotná tetrarchie bude klíčem k porozumění tetrarchického portrétního stylu. Ideje, které tetrarchii doprovázeli, jsou proto určující. Napřed se císaři Diocletianus a Maximianus vyhranili vůči ostatním obyvatelům říše a vytvořili tak ideu císařského majestátu. Poté ze sebe vytvořili spojením s božskými patrony neoddělitelné duo, kterým zavedli ideu božské podstaty císaře. Tím, že vystupovali jako bratři, vznikla další idea, tentokrát svornosti. Přibráním dalších dvou kolegů k vládě nad římským státem, se objevil další ideál, dokonalá symetrie. Čtveřice se i v antických pramenech objevuje jako dokonalé číslo – čtyři vládcí, čtyři světové strany, čtyři živly nebo čtyři roční období. Tyto vytvořené ideály tak daly nakonec vznik poslednímu, tj. podobnosti císařů. V takto nastaveném systému, by snad ani nebylo možné, aby se císaři nějakým způsobem odlišovali. Pokud si tedy uvědomíme všechny tyto aspekty císařského kolegia, nemůže nás již překvapit způsob, jakým se nechávali portrétovat. Proto také nemůžeme v porfyrových skupinách hledat konkrétní osoby. Spíše než o portrét šlo tady o jakýsi symbol tetrarchie. Obzvláště pak u vatikánské skupiny, kde byly dvě dvojice neosobních, pouze 56 cm vysokých, postav. I samotné umístění na sloup by tomu napovídalo. Diocletianus také jistě věřil, že jeho koncept vlády vydrží podstatně déle a snažil se vytvořit něco, co by tento systém označovalo. Stejně jako symbol římské orlice nebo později symbol kříže, mohly i čtyři objímající se postavy být pouze symbolem.

I přes všechny ideály, které jsme si vyjmenovali, byli císaři stále individualitami s vlastními názory a potřebami. Proto si také můžeme všimnout drobných rozdílů v jejich portrétech. U čistě východního stylu, ale určitě tyto drobné rozdíly budou zapříčiněny spíše rozdílným přístupem umělce k dílu a nikoli snahou o zobrazení individuálních rysů. U západního stylu by tyto rozdíly naopak mohly vést k odlišení jednotlivých panovníků. Připomeňme například mramorové sochy Constantia Chlora. Jeho charakteristické rysy se dají později pozorovat i u jeho syna Constantina – hlavně velký orlí nos. U soch bychom mohli ještě uvažovat nad dalšími možnostmi, které by vysvětlily rozdíly mezi východním a západním

způsobem portrétování. Jako první se nabízí hned samotná geografie. Římský východ se vždy velmi odlišoval od západu a neosobní portréty orientálních panovníků jsou dobře známé. Není proto divu, že tento nadosobní tetrarchický styl vznikl právě na východě. Jako druhá možnost přichází v úvahu prostor, ve kterém se měla hotová socha nacházet. Mramorové sochy s individuálními rysy mohly být určeny pro komornější prostředí a porfyrové nadosobní sochy pro veřejný prostor. Jednota musela být propagována hlavně veřejně a nikoli v soukromí. Někdo by mohl namítnout, že tak by ale nebyly tyto dva typy vázány na východ a západ. Jako protiargument se hned nabízí samotný kámen, ze kterého by tyto veřejné sochy vznikaly, neboť porfyr se těžil pouze v Egyptě, a tak je tedy jisté, že by první sochy tohoto typu vznikly právě na východě.

Nadosobní pojetí mincovních portrétů, je poměrně prosté. Pokud bychom přijali myšlenku určení neosobních soch a sousoší pro veřejný prostor, tak mince je snad nejvíce veřejnou záležitostí. Je tedy logické, že jednota tetrarchů musela působit na majitele mince i ze samotného portrétu vyobrazeného císaře. Jednotlivé rozdíly se pak dají opět připisovat rozdílnému přístupu umělce k dílu. Jako dobrá ukázka se nabízí portrét Constantia Chlora z východních mincoven, kde je vyobrazen s kudrnatým plnovousem. Z jakého důvodu ho mincmistři v několika východních mincovnách takto zobrazovali? Constantius, který měl pod správou Galii, Hispánii a Británii na východě nijak nepůsobil. Ve svých provinciích se takto zobrazovat nenechal a ani nikdo další z tetrarchů takovýto portrét neměl, takže hlava nebyla substitucí někoho jiného. Je také pravděpodobné, že mincmistr z východu nikdy Constantia osobně neviděl. V takovém případě by se tedy skutečně jednalo o umělecký záměr a nikoli o snahu zobrazit individuální rys císaře. Dnes tedy můžeme považovat tento portrét za charakteristický pro Constantia, ale nikoliv za identifikační pro skutečnou osobu. V opačném světle se naopak jeví mincovní portréty uzurpátora Maxentia, který působil v omezeném prostoru a bez spolupráce s ostatními tetrarchy. Jeho portréty tak jsou skutečně pouze jeho a nejsou substitucí někoho jiného. Pokud tedy má na svých mincích nad čelem vlasy spojeny v lokny, tak se nejedná pouze o charakteristický rys jeho portrétu, ale i o individuální rys samotného císaře.

Císařské portréty legitimních tetrarchů z tohoto období jsou tedy pro nás prakticky nepoužitelné, co se týče skutečné identifikace jednotlivých panovníků. Můžeme je pouze rozlišovat podle určitých charakteristických znaků, které ale nejsou stoprocentní. U soch je to ještě většinou ztíženo jejich stavem dochování. Mince jsou na tom v tomto směru mnohem lépe. Nejenom že jsou méně náchylné na poničení, ale byly emitovány v obrovských množstvích a ještě k tomu jsou opatřeny nápisy.

Tetrarchický portrétní styl můžeme definovat jako neosobní způsob zobrazování císařů, který se hodí hlavně pro potřeby vládní propagandy. Takto byly portréty využívány i dříve, ale šlo o rozdělení lícní strany, kde se prezentovala osobnost císaře a rubové strany, která byla vyhrazena pro propagandu. Nyní byla i lícní strana vyhrazena pro propagovaný císařský typ a nikoliv pro sebe prezentaci panovníka. I když tento styl po rozpadu tetrarchie v roce 313 pokračoval už jen na východě v zastoupení císaře Licinia, tak v obměněné formě přežil až po zánik západořímské říše. Constantinus, který nakonec zůstal jako jediný panovník tetrarchie, si tento systém ponechal. Nevrátil se však k původní sebe prezentaci, ale vytvořil si pro své potřeby nový císařský typ.

ANTICKÉ PRAMENY

Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus: *Soumrak Římské říše*. Překl. J. Češka. Živá díla minulosti 74. Praha 1975.

Anonymus: *Chvalořeč na císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegeryků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Anonymus Valesiův: *O původu císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegeryků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Aurel. Victor = Sextus Aurelius Viktor: *Kniha o císařích*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: Héródianos: *Řím po Marku Aureliovi*. Antická knihovna 30. Praha 1975.

Eutropius: *Římské dějiny*. Překl. B. Mouchová. In: Eutropius a Festus: *Stručné dějiny Říma*. Antická knihovna 77. Praha 2008.

Festus = Rufius Festus: *Krátký přehled dějin římského národa*. Překl. B. Mouchová. In: Eutropius a Festus: *Stručné dějiny Říma*. Antická knihovna 77. Praha 2008.

Historia Augusta. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Portréty světovládců II*. Antická knihovna 49. Praha 1982.

Kodex Gregoriův = Codex Gregorianus: *Diokleciánův edikt proti manichejským*. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Lactantius: *O koncích pronásledovatelů*. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Mamertinus: *Oslava zrození císaře Maximiana*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegeryků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Nazarius: *Chvalořeč na císaře Konstantina*. Překl. J. Burian, B. Mouchová. In: *Synové slávy – oběti iluzí. Z pozdních římských panegeryků*. Antická knihovna 38. Praha 1977.

Papyrus z Karanis. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Veronský seznam. Překl. J. Nováková. In: *Antika v dokumentech II*. Praha 1961.

Zosimos: *Nová historie*. Překl. A. Hartmann. In: *Stesky posledního Římana*. Praha 1983.

LITERATURA

BARNES, T. 2011: *Constantine. Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. Chichester.

BARTOŠEK, M. 1994: *Encyklopedie římského práva*. Praha.

BRUUN, P. M. 1966: *Roman Imperial Coinage. Volume 7: Constantine and Licinius, AD 313–337*. London.

BRUUN, P. M. 1992: The Late Roman Imperial Coin Portraits – Objects of Research and Tools of the Scholar. *Litterae numismaticae Vindobonenses 4*, 215–230.

BURIAN, J. 1994: *Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace*. Praha.

CORCORAN, S. 2012: Diocletianus. In: Barrett, A. A. (ed.): *Životy císařů*. Praha, 293 – 328.

EFFENBERGER, A. 2013: Zur Wiederverwendung der venezianischen Tetrarchengruppen in Konstantinopel. In: Brandes, W. – Demandt, A. – Krasser, H. – Leppin, H. – Möllendorff, P. – Pollmann, K. (eds.): *Millennium, Jahrbuch zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 10*. 215–274.

ELSNER, J. 1998: *Imperial Rome and Christian Triumph. The Art of the Roman Empire, AD 100–450*. Oxford.

GÜNTHER, K. 1938: Studien über die Münzporträts der Tetrarchischen und der Constantinischen Kaiser. In: Bernhart, M. – Dworschak, F. – Gebhart, H. – Liegle, J. – Suhle, A. (eds.): *Deutsches Jahrbuch für Numismatik 1*, 23–38.

HANNESSTED, N. 1988: *Roman art and imperial policy*. Aarhus.

HARRIES, J. 2012: *Imperial Rome AD 284 to 363 – The New Empire*. Edinburgh.

JONES, A. H. M. ed. 1970: *A History of Rome through the Fifth Century II: The Empire*. London.

KING, C. E. – SEAR, D. R. 1987: *Roman Silver Coins V: Carausius to Romulus Augustus, AD 286–476*. London.

KLAWANS, Z. H. 1959: *Roman Imperial Coins. Reading and dating*. Racine.

KLEINER, D. E. E. 1992: *Roman Sculpture*. New Haven.

KLEINER, F. S. 2010: *A History of Roman Art*. Boston.

KURZ, K. 2006: *Mince starověkého Řecka a Říma. Antická numismatika*. Praha.

LEADBETTER, B. 2009: *Galerius and the Will of Diocletian*. New York.

- LENSKI, N. 2012: Constantinus. In: Barrett, A. A. (ed.): *Životy císařů*. Praha, 293 – 328.
- L'ORANGE, H. P. 1965: *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire*. New Jersey.
- L'ORANGE, H. P. – UNGER, R. 1984: *Das römische Herrscherbild III.4. Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-söhnen 284–361 n. Chr.* Berlin.
- LUŽICKÝ, D. 2015: *Mincovníctví období římské tetrarchie 284–312 n. l.: organizace, nominály, ikonografie*. Praha.
- MACCORMACK, S. G. 1981: *Art and Ceremony in Late Antiquity*. Los Angeles.
- MAREK, V. – OLIVA, P. – CHARVÁT, P. 2008: *Encyklopedie dějin starověku*. Praha.
- MOUSOURAKIS, G. 2007: *A Legal History of Rome*. New York.
- PETRÁŇ, Z. – FRIDRICHOVSKÝ, J. 2008: *Encyklopedie římských císařů a císařoven z pohledu jejich mincí*. Praha.
- POTTER, D. S. 2004: *The Roman Empire at Bay AD 180–395*. London.
- PRUSAC, M. 2011: *From Face to Face: Recarving of Roman Portraits and the Late-Antique portrait Arts*. Monumenta Graeca et Romana 18. Leiden.
- RAMAGE, N. H. – RAMAGE, A. 1995: *Roman Art. Romulus to Constantine²*. London.
- SCARRE, C. 1995: *Chronicle of the Roman Emperors. The Reign-by-reign Record of the Rulers of Imperial Rome*. London.
- STRONG, D. 1976: *Roman Art*. London.
- SUTHERLAND, C. H. V. 1967: *Roman Imperial Coinage. Volume 6: From Diocletian's reform to the death of Maximinus, AD 294–313*. London.
- TUCK, S. L. 2015: *A History of Roman Art*. Chichester.
- WEBB, P. H. 1929: The Pre-Reform Coinage of Diocletian and his Colleagues. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society Fifth Series* 9,35/36, 191–217.
- WEBB, P. H. 1962: *Roman Imperial Coinage. Volume 5.2: From Probus to the Diocletian's reform, AD 276–294*. London.

ZDROJE OBRÁZKŮ

Mincovní archivy:

<http://www.acsearch.info/home.html>

<http://www.cgbfr.com/archive.html>

<http://www.cngcoins.com/>

<http://www.coinarchives.com/>

<http://www.forumancientcoins.com/>

<http://www.wildwinds.com/coins/ric/>

Muzejní sbírky:

American Numismatic Society Collection:

<http://numismatics.org/search/>

Národní muzeum Zaječar:

<http://muzejzajecar.org/en/>

Staatliche Museen zu Berlin. Münzkabinett Online Catalogue:

<http://ww2.smb.museum/ikmk/index.php>

The British Museum Images:

<http://www.bmimages.com/>

The Metropolitan Museum of Art Collection:

<http://www.metmuseum.org/art/collection/>

Studijní databáze:

University of Oxford – Last Statues of Antiquity Database:

<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/browse.php>

Vlastní fotografie:

Obrázky č.: 38, 39, 40, 45, 47, 48, 49, 51, 57, 58, 60.
(mince pocházejí ze soukromé sbírky)